

FÖRETAGSminnen

TIDSKRIFT FRÅN
CENTRUM FÖR
NÄRINGSLIVS-
HISTORIA
NO. 2005;2

Designhistoria

#2

Bulligt och kantigt med Electrolux
Svensk industridesigns pionjärer
Två jordbruksorganisationers historia
SAF och den svenska modellen

Ledare

SOM NI KANSKE redan lagt märke till på framsidan så ges Företagsminnen nu ut av Centrum för Näringslivshistoria. Det rör sig dock inte om en ny utgivare, utan ett nytt namn på samma förening. Namnbytet beslutades vid årsmötet och skall vara fullt genomfört till årsskiftet. Vi återkommer om detta.

I år är det av regeringen proklamerat designår. Vi är väl försedda: Bland Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistorias 45 000 meter historiska handlingar ingår ett av världens största material av design och formgivning. Att delta i designåret var därför självklart och det sker i fyra olika projekt.

1. Designmaterialet ur företagets arkiv kompletteras med material från enskilda designere, bl.a. Ralph Lysell, Sigvard Bernadotte och Lars Lallerstedt.

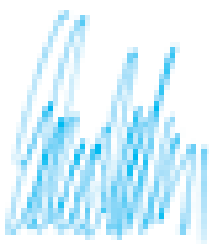
2. Det har varit premiär för Designarkiv Svensk Form, en databas på internet som Centrum för Näringslivshistoria har projektlett i samarbete med föreningen Svensk Form. Besök gärna <http://designarkiv.svenskform.se>, beställ ett lösenord och ta del av Svensk Forms fantastiska bilder och dokument!

3. Den 1 oktober öppnar utställningen Design Stockholm, en utställning om design i Stockholms offentliga miljö, framtagen i samarbete mellan Stockholms stadsmuseum, Centrum för Näringslivshistoria och Konstfack. Platsen är Stockholms stadsmuseum.

4. Och, slutligen, har även detta nummer av Företagsminnen design som tema. Vi är mycket glada över att flera framstående personer inom designvärlden medverkar: Hedvig Hedqvist, Lars Lallerstedt, Rune Monö och Kerstin Wickman – samt vår egen designhistoriker David Leidenborg.

Vid sidan om huvudtemat finner du bl.a. artiklar om Lant- och Skogsarbetsgivarnas historia och Företagsamma Liljeholmen. Under vinjetten *Forskning pågår* presenterar två doktorander ämnen ur sin pågående forskning: den svenska förhandlingsmodellens upplösning respektive gård-farihandel. Förutom mycket annat ...

Med hopp om en finstämd höst och en god läsning!

Edward Blom, REDAKTÖR

Ur innehållet

Sverige – designlandet 4
HEDVIG HEDQVIST

Industridesigner Gunnar Jonsson 7
En av Sveriges främsta industridesigner utbildades vid den legendariska designhögskolan i Ulm.
KERSTIN WICKMAN

Runar Monö och ICA:s logotyp 10
EDWARD BLOM

Electrolux industridesign 1935–1964 12
Design från aerodynamiskt bulligt till vinkelrätt kantigt.
DAVID LEIDENBORG

De svenska lantarbetsgivarna 19
Skånska ädlingar, rädda för den röda faran, var de första lantarbetsgivarna som organiserade sig.
P-O KARLSSON

Gårdfarihandeln 22
Smuggling och ett sofistikerat system för inhemsk varuspridning. | PIA LUNDQVIST

Den svenska förhandlingsmodellen 24
När SAF övergav den ”svenska modellen” och övergick till förbundsvisa förhandlingar. | ILJA VIKTOROV

Omslagets framsida: Belgisk reklambroschyr för *Electrolux hög-automatiska dammsugare modell Z 100 från 1968*. *Electrolux arkiv, Centrum för Näringslivshistoria*.

Omslagets baksida: *Fransk reklam: ”Befria Er, var inte längre slav under Edra kor tack vare mjölkkningsmaskinen från Alfa-Laval”*. *Alfa-Lavals arkiv, Centrum för Näringslivshistoria*.

Ansvärgivare: Alexander Husebye, tel. 08-634 99 14
alexander.husebye@foretagsminnen.se

Redaktör: Edward Blom, tel. 08-634 99 29
edward.blom@foretagsminnen.se

Medarbetare, bilder: Anders Gidlöf

Layout: Matts Hildén, Silvia Media AB, matts@silviamedia.se

Repro och tryck: AB Sandvikens Tryckeri

Prenumeration: Företagsminnen utkommer årligen med fyra nummer, som erhålles genom medlemskap i Föreningen Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria. Årsavgiften för privatmedlemmar är 200 kr. Såväl företag som privatpersoner som vill bli medlemmar omedelbart kontakta Företagsminnen på telefon 08-634 99 00. Detsamma gäller bibliotek och institutioner som önskar tidskriften.

Manus: Manuskript till Företagsminnen mottages tacksamt av redaktionen; artiklar skall ej överskrida 8500 tecken, skrivinstruktioner kan beställas. Arvode utgår ej i annan form än friexemplar av tidskriften.

ISSN: 1101-7473

Ett aktuellt designarkiv

INDUSTRIELL DESIGN ÄR ett nytt begrepp på många håll i världen. Sverige har en tradition att ta fasta på. Slöjdför- eningen var den första organisationen i sitt slag och har ett omfattande arkiv som kommer att förvaltas av Föreningen Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria. Verksamheten kan få en unik internationell position baserad på tradition och lång erfarenhet.

Möjligheten finns nu att utveckla världens äldsta design- samlingar och skapa en omfattande källa för utbildning, forsk- ning, publicering och utställningsverksamhet. Utbildningarna inom designområdena har väl utvecklade magisterprogram och står på tröskeln till en ny forskningsverksamhet i gränssnittet mellan konst och vetenskap. Vi har möjlighet att befästa en internationell tätposition inom form och design; den ska tas till vara.

Sambanden mellan innovationer, design och entreprenör- skap gör Centrum för Näringslivshistoria till en självklar hem- vist för just industriell design. Hela utvecklingen av produkter och system kan följas på ett och samma ställe, effekten därav kan ställas i förhållande till marknadsinsatser m.m. och resul- taten kan avläsas i andra källor som redan finns och utvecklas vid Centrum för Näringslivshistoria.

Nationalmuseum och Röhsska Museet samlar unika och stilhistoriska föremål. De färdiga resultaten presenteras men de bakomliggande förutsättningarna eller arbetsprocesserna för- medlas normalt inte. Det är dock en bekräftelse på att bruks- föremålen tillmätts konstnärlig kvalitet och höjd. Den konst- närliga kompetensen framstår nu som ett viktigt komplement till teknisk och ekonomisk expertis i näringsliv och samhälle.

Bruksföremålen kan bedömas efter flera värdeskalor och Centrum för Näringslivshistoria rymmer flera av de områden som speglar livsstil samt tekniska och ekonomiska förutsät- tningar, så föremålen kan belysas ur ett helhetsperspektiv. Att skapa värdiga arbetsmiljöer och meningsfyllda arbetstillfällen

utgör andra sidor som påverkar den industriella miljön. Arki- vet omfattar redan många goda exempel på detta.

Ska ett designarkiv ha ett berättigande ska det givetvis ta tillvara det material som redan finns och göra det tillgängligt. En fortsatt uppbyggnad måste ha en strategi som ger ramarna för nivåer och en omfattning möjlig att hantera. Yrkesutövare och utbildningar kan medverka till detta, annars är risken stor att arkivet fylls med överblivet material av tveksamt värde. Vikt kan läggas vid det som är aktuellt för att presentera och marknadsföra Sverige som industrination och en hemvist för innovationer och strategiska designinsatser. Det gäller att identifiera avsändare, mottagare och syfte.

Centrum för Näringslivshistoria har närmast sig designkåren för att få en bild av intresset och former för tillvaratagandet. En inventering har påbörjats och hittills givit ett positivt gensvar. Material börjar komma in och underlaget kan sammanställas till diskussionsunderlag för hur ett arkiv ska byggas upp. Utan medverkan av de som verkar nu, kan historien komma att re- konstrueras av andra och baseras på ett otillräckligt och slump- artat hopkommet material. Nuet är lika viktigt som att känna sin historia. Ett alltid aktuellt Designarkiv är målet. Centrum för Näringslivshistoria står inför en stor och angelägen uppgift som kommer att påkalla engagemang och stöd från många håll.

LARS LALLERSTEDT är industridesigner, bl.a. känd för sin stilbildande formgivning av högtalare och förstärkare. Han har varit Sveriges förste profes- sor i industridesign, rektor för Konstfack och tagit initiativ till samarbetsprojekt mellan teknik, ekonomi och design.

Sverige – designlandet

HEDVIG HEDQVIST

SVERIGE HAR BLIVIT ett framgångsrikt varumärke. Enligt en färsk rankinglista utarbetad av amerikanska och europeiska forskningsinstitut har *branding Sverige* placerat sig som nr 1 följt av Finland; en bit längre ner på listan ligger till exempel både USA och Norge. Fyrtio länders s.k. branding (varumärke) har värderats ur olika aspekter.

Den svenska topplaceringen förklaras av att Sverige associeras med natur, kultur och hög livskvalitet, men också är känt för en intressant blandning av starka varumärken som Electrolux, Ericsson och Volvo. Lägg till att Nobelpriset, Ingemar Bergmanfilmer och barnlitteratur ingår i bedömningen.

Men det som framför allt just nu bidrar till den höga värderingen är att Sverige räknas som ledande Designation inom flera viktiga segment. IKEAs budskap om demokratisk design och uppmärksamheten för ung svensk design i trendskapande sammanhang, och i designtidskrifter som brittisk-amerikanska *Wallpaper* eller japanska motsvarigheter, är viktiga parametrar i sammanhanget.

Den svenska formen har genom århundradena varit inspirerad av internationella strömningar, som på hemmaplan, styrda av tillgängliga resurser stöpts om till egen stil. Svensk fattigdom, har som Carl Jonas Love Almqvist påpekat, stimulerat en särskild uppfinningsrikedom. Enkelhetens triumfer har blivit en form av framgångskoncept inte bara på hemmaplan utan av och till även nått en större krets långt utanför landets gränser.

Det framgångsrika 20-talet

Den pågående designboomen har i modern tid några föregångare. Tre gånger under 1900-talet väckte svensk formgivning internationell uppmärksamhet. Första gången var på den stora konsthantverks- och konstindustri-

ställningen *L'exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes* i Paris 1925, där beteckningen *art deco* blev ett internationellt begrepp. Tidens härskande stilideal hade klassicistiska förebilder och dessa fick en extra skjuts när redogörelserna kom för det fantastiska fynd som den engelske egyptologen Howard Carter kunde presentera från Tutankhamuns grav. De 3 200 år gamla gravkamrarna visade sig innehålla ett överdåd av skatter, konst och konsthantverk som ledde till att den antika egyptiska formvärlden med förgyllningar och rik färgprakt snabbt avspeglades i tidens moderna art deco-stil. I en sådan överdos att den svenska versionen med återhållsam svalka slog ner som en bomb i Parisutställningens extravagans. Det slipade och graverade svenska glaset från Orrefors, av konstnärerna Simon Gate och Edward Hald, fick Grand Prix och lyriska recensioner i både fransk och internationell press. Och även presentationen av Stockholms stadshus som påpassligt fått en egen avdelning i den svenska paviljongen fick stor uppmärksamhet. Stadshuset hade snabbt blivit berömt långt utanför landets gränser.

Det moderna svenska tennet fick också både rubriker och utmärkelser. Svenskarna erövrade 31 guldmedaljer, vilket naturligtvis framhölls som enastående. I själva verket delades det ut 15 000 priser av olika valörer, med silver och brons som mest förekommande.

Särskilt hedrande ansågs att museintendenterna på Metropolitan Museum i New York uttryckte sin förtjusning och visade engagerat intresse för den samtida svenska formen. Något som snabbt ledde till en uppvaktning och förfrågan om att få göra en svensk utställning på museet, vilket visade sig vara mot institutionens regler. Det fattade principbeslutet var att aldrig bjuda in enskilda länder som utställare utan endast

utvalda meriterade konstnärer och formgivare, oavsett nationellt ursprung. Men när kronprins Gustaf Adolf i egen person gjorde en förfrågan, föll man till föga, troligen smickrad av det kungliga engagemanget. I januari 1927 öppnades utställningen, som fick övervallande beröm i tioalet New York-tidningar, men museidirektören skrev in en brasklapp i årsredovisningen: Den svenske kronprinsen är en framstående arkeolog, därför fanns det anledning att beakta hans begäran om att göra en svensk utställning.

Framgången ledde emellertid till att svenska produkter valdes ut att ingå i de pedagogiska försäljningskollektioner med modern design som skickades runt till museer över hela den amerikanska kontinenten.

Funktionalismen

Det mest framtidsutmanande deltagandet på Parisutställningen 1925 gjorde arkitekten Le Corbusier i sin paviljong *L'Esprit Nouveau* vilken upplevdes som en befrielse av tidens unga avantgarde. Den svenske arkitekten Uno Åhrén, som själv deltog med en interiör i avskalat klassicistiskt formspråk, rapporterade Parisintrycken och sin frustration i tidskriften *Form*:

Prydnadsformer på varje millimeter av tillvaron – hur ousägligt äckligt bleve icke en sådan miljö. Vilken wild längtan efter luft, rymd, frihet grep mig icke.

Åhrén såg sedan något år senare bostadsutställningen *Die Wohnung* i Stuttgart 1927 som dominerades av Bauhausskolans funktionalistiska rationella bostadsideal. En av arkitekterna som också visat sina framfötter i Paris 1925 var den österrikiske arkitekten Josef Frank.

Åhrén blev inspirerad den tyska bostadsutställningen och den kom att i hög grad influera programmet för Stockholmsutställningen 1930 som blev ett genombrott för svensk funk-

Stockholmsutställningen 1930 blev ett genombrott för svensk funktis. Den s.k. huvudrestaurangen på bilden hade plats för hela 2 800 middagsgäster. Med tanke på att den bara var en av flera näringsställen, säger det något om utställningens storlek. Svensk Forms arkiv.

tionalism med internationell räckvidd. Organisatörer var Svenska Slöjdför- eningen med Gregor Paulsson som utställningskommissarie och Gunnar Asplund som chefsarkitekt. Många utländska besökare kom till Stockholm och utställningen bevakades av inter- nationell press. I den ekonomiskt hårt pressade tiden ansågs att Sverige hade ett framtidsorienterat intressant kon- cept. Den engelske journalisten Mor- ton P. Shand beskrev något år senare i entusiastiska ordalag om ”Swedish grace”. Den svenska funktionalismen uppskattades särskilt för sitt mjuka anslag, men i takt med att världsläget förändrades ökade konkurrensen både i Skandinavien, främst från finnar och danskar, och från USA.

Andra världskriget ändrade för- utsättningarna på många plan. När industrin kom igång i våra ockuperade grannländer och USA framstod som den viktigaste handelspartnern kläcktes idén att göra en gemensam insats för de skandinaviska konstindustrierna i Amerika. Den moderna formen hade blivit symbol för den goda framtiden, befriad från konventioner och fylld med ambitioner om ett bättre och ljusare liv, vi hade ett budskap. Utställningen *Design in Scandinavia* vandrade runt i USA och Canada 1954–57. Framför allt var det de danska möblerna och den radikala finska formgivning som gjorde djupa intryck. De svenska insatserna prisades mest som folkhems- sociala exempel.

Helsingborg 55

I början av 1950-talet uppvaktade staden Helsingborg Svenska Slöjdför- eningen i Stockholm med en inbjudan att göra en stor bostads- och design- utställning.

Sommaren var mycket solig och utställningen H55, placerad i ett cen- tralt hamnområde, delvis ute på väg- brytaren *Parapetern*, blev en strålande publiksuccé. Utställningskommissarien

Åke Huldt hade uppmanat alla konst- industrier att visa nya produkter. En imponerande samling industridesigner bidrog till formfesten som var koncen- trerad till hem, privatbilism och skola. De nya bostäderna som publiken bjöds in till var till stor del villor med par- keringsplats för bilen och vardagsrum möblerade för tv-tittande, vilket var en sensation. Sveriges television hade ännu inte satt igång med reguljära sänd- ningar. Bostadsytorna översteg aldrig 125 kvm för att hålla sig inom reglerna för de statliga bostadslånen. Mest spek- takulärt ansågs Lena Larssons allrum med klätterträd i mitten för att markera barnens närvaro i familjens gemen- samma avkopplingsrum.

Men H55 gjorde aldrig det önskade avtrycket i ett större sammanhang. Vårt försprång och inriktning på sociala och demokratiska former konkurrerade nu med den internationella gräddan som bl.a. hade amerikanska, italienska, och tyska avsändare, förutom de finska och danska. Dessutom skulle snart ström- ningarna inom amerikansk och brittisk popkonst sätta igång en ungdomsrevo- lution som naturligtvis också drabbade designeretablissemang.

Blandaren skrev: ”Land du desig- nade” och de yngre opponerade sig mot att modern form hade blivit finkultur. Vi fick spånplattor och kuddlandskap.

En egocentrisk estetik

När luften gick ur den uttrerade post- modernismen i slutet av 1980-talet upplevde unga designer, att skulle den estetik som de själva ville leva med få utrymme, måste de ta saken i egna händer. Skönhet för alla var sedan länge urvattnat. Skönhet för mig och att tillfredsställa det egna habegäret kändes mer attraktivt. Kanske fanns det fler likasinnade? En annan upptäckt blev att arvet från 1950-talet som föräldragene- rationen skopat ut, nu kunde ärvas av morföräldrar eller fyndas på loppmark- nader. Den genomförda kvaliteten med

god form och genomtänkt funktion inbjöd också till att bli citerad. Samp- ling från musik var redan etablerat, här öppnade sig nu ett nytt (nygammalt) formens inspirationsfält.

Intresserade kompisar etablerade sig som de unga designernas entreprenö- rer. Bröderna Asplund, David Carlsson i Malmö, Christian Springfeldt och Stefan Ytterborn blev vapendragare i projektet minimalistisk ”skönhet för mig”. Utomlands fanns dessutom en kader likasinnade med samma estetiska preferenser, med bl.a. Jasper Morrison i det främsta ledet. Snabbt bildas- des ett internationellt nätverk med förgreningar i USA och Japan. Och tidskrifterna hakade som sagt på, lik- som lyhörda IKEA. Morrison bildade en internationell grupp som ritade vardagsprodukter för italienska Cap- pellini. I den första kollektionen fanns Thomas Erikssons fotogeniska Röda korsskåp som omedelbart fick en otro- lig genomslagskraft. Det hamnade i Museum of Modern Arts permanenta designutställning och behandlas som en 1990-talets ikoner. IKEA:s PS-kol- lektion som i sina första versioner ska- pades av unga namnkunniga designer öppnade en gräddfil för möbelvaruhus- kedjan som bidrar till den nya välviljan – trots den skepsis som priskonkurren- sen ändå framkallar.

Den svenska industrin har vaknat och anpassar sig i ett nytt klimat, inte minst mobiltillverkaren Ericsson och regeringen som väl ingen undgätt, men om det finns tillräckligt med framsynt *design management* för att i fortsätt- ningen behålla positionen och det starka varumärket Sverige, borde vara ett diskussionsämne med hög prioritet.

.....
HEDVIG HEDQVIST *är utbildad inred- ningsarkitekt, har varit SvD:s designskri- bent i 25 år, skrivit och medverkat i flera böcker om design, konsthantverk och ar- kitektur, varit designchef på KF Interiörs textilateljé och medarbetar i tidskrifterna Sköna hem, Form, Vi och Femina.*

Gunnar Jonsson och Ulm-skolan

En av Sveriges främsta industridesigner Gunnar Jonsson, fick sin utbildning vid den legendariska designhögskolan i Ulm. Nu finns hans material tillgängligt för forskning på Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivs-historia. | KERSTIN WICKMAN

GUNNAR JONSSON, designansvarig för hushållsprodukterna på Husqvarna under 1960- och 70-talet, var den ende industridesigner från Sverige som följde hela utbildningen vid den legendariska Ulm-skolan i Tyskland. Hans efterlämnade material finns nu på Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria och ingår i det nya designarkivet. Gunnar Jonssons änka, Sonja Jonsson har donerat detta unika material, som nu blir tillgängligt för forskning. Här ges en kort beskrivning av Ulm-skolan och Gunnars Jonssons tid där. En längre artikel i detta ämne kommer att publiceras i *Scandinavian Journal of Design History* i början av 2006.

Bauhaus med disciplin

Ulm var en utbildning i industriell och grafisk design och industriellt byg-gande i Tyskland under åren 1953–68. Skolan var ett barn av efterkrigstiden. En ny demokratisk värld skulle byg-gas. Viljan var stark att fjärma sig från den oreflekterade massföreläse och förstörelse som nazismen inneburit. Ulm-skolans grundare Inge Scholls två syskon hade tillhört Vita Rosen, en studentrörelse mot nazismen. De hade gripits och avrättats. Genom att bygga upp en ny skola av detta slag ville hon hedra sin syster och bror. Återkop-plingen skulle ske till Weimarrepublikens radikala Bauhaus-pedagogik (1919–33), men utan dess vilda och lekfulla ex-perimenterande, dess fria konst och konsthantverk. Nu var istället precision, disciplin, vetenskaplighet, logik och me-todik honnörsorden. Det handlade om att utveckla de nya professioner som efterkrigstiden behövde, den visuella

kommunikatörens, industridesignerns och arkitektteknikerns, de som visste hur man skulle hantera, systematisera och utveckla effektiv information, indu-striellt massproducerad design och ny byggt teknik.

Gunnar Jonsson var 31 år när han började sina studier i Ulm och hade då redan arbetat som fotograf för tex-tilföretaget AB Alf Stigens Fabriker i Sandared 1952–57. Där hade han varit med om att utveckla den s.k. fotoprint-tekniken – ett amerikanskt patent – på tyg, samt att överföra fotografiska bilder till fondtapeter i plast. Han hade uppmärksammats för sina nyskapande mönster och tekniska talanger.

Gunnar Jonsson var den ende svensk som följde hela utbildningen i industri-design vid Ulm, under åren 1957–61. Han kom till skolan när den argentinske konstnären och konstteoretikern Tomäso Maldonado övertagit tjänsten som rektor efter konstnären Max Bill, som hade haft personliga erfarenheter från Bauhaus-skolan och alltså stått för kopplingen tillbaka. Det innebar att Gunnar Jonsson istället följde den nya grundkurs som Tomäso Maldonado lade upp. Den bestod bl.a. av storskali-ga, aritmetiska och geometriska övning-ar. Matematik, materialkemi och plast-tekniker ingick också i undervisningen, liksom färglära enligt den modell som utvecklats på Bauhauskolan.

Kungastipendiat och introduktör

Gunnar Jonsson, som hade sin hus-tru och sina barn med sig i Ulm, var beroende av stipendier och lyckades bland annat bli svensk kungastipendiat tre år i rad. Trots det var det knapert.

Därför arbetade han extra som form-givningskonsult för Wamsler Herde & Öfen i München. Han praktiserade också på Presswerk Strass och Badische Anilin- & Soda-Fabrik (BASF) i Ludwigshafen, d.v.s. framför allt inom plastbearbetningsområdet, kunskaper som han då inte kunde få på någon konstindustriskola i Sverige.

Enligt änkan Sonja Jonsson var det en artikel om Ulm-skolan av Ulf Hård af Segerstad i tidskriften *Form* som lockade Gunnar Jonsson att söka till skolan. Lika mycket påverkade honom säkert kontakterna med den industri-designintresserade kretsen i Stockholm. Industridesign var något nytt och fram-tidsinriktat. 1957 bildades Föreningen Svenska Industridesigner liksom den internationella industridesignsamman-slutningen ICSID.

Gunnar Jonsson blev också intro-duktör för Ulm-pedagogiken i Sverige genom en artikel i *Form* 1958. Där skriver han bl.a. följande:

Att öppna en högskola för formgiv-ning i dagens dynamiska Europa och där försöka tillämpa nya utbild-ningsmetoder är sannerligen ingen lätt uppgift. Redan efter två år blev Hochschule für Gestaltung i Ulm ett omtyckt diskussionsobjekt både inom och utom Tysklands gränser.

Studenterna kom, liksom lärarna, från en rad olika länder: Japan, USA, Frank-rike, England, etc.

En skola som bildade skola

Utbildningens uppläggning, från den ettåriga grundkursen till de tre linjerna i årskurserna 2 till 4, var oerhört seriös och kom att bilda skola för andra desig-nutbildningar i världen. Grundkursen hade fyra inriktningar. Den första var visuell metodik, och den var uppdelad i två- och tredimensionella, experi-mentella övningar i färg, form och rum (perception, symmetri och topologi).

Studenter som passar på att njuta av solen på en av de terrasser som fanns på Hochschule für Gestaltung's nya skolbyggnad i Ulm. Byggnaden stod klar 1955 och låg uppe på berget Kubberg. Från terrasserna hade man en magnifik utsikt över hela staden Ulm. Foto Gunnar Jonsson.

Den andra inriktningen var presentation. Detta ämne bestod av konstruktionsritning, skrift, språk och fri teckning. Därefter följde metodikövningar kring matematik, logik, kombinatorik och topologi. Den tredje inriktningen var sociologi och den fjärde var perception. I Gunnar Jonssons efterlämnade material finns 13 nummerade originalövningar, utförda av honom.

Fotografi, praktisk bearbetning av trä, metall och gips samt kulturantropologi ingick också. Genom seminarier och föreläsningar orienterades eleverna dessutom i matematik, filosofi, kulturhistoria, produktanalys, *human engineering*, designhistoria och patentjuridik. Skolan samarbetade med Institutet för produktform, som tog uppdrag från industrin. De radio-

apparater som studenterna ritat för Max Braun gav skolan Grand Prix på triennalen i Milano 1957. På Interbau-utställningen i Berlin 1956 fick man inreda två lägenheter med allt från tvättställ till möbler i ett av Gropius bostadshus.

Efterkrigstidens alltmer rationaliserade och automatiserade industriproduktion ställde andra krav på formgivarna – industridesignerna – än vad som gjorts i början av 1900-talet. Nu behövdes tekniskt kunnande och samarbetsförmåga med andra specialister inom produktionen, samt förståelse för konsumenternas krav. Den snabba industriella utvecklingen ansågs ställa designerna inför problem som inte längre kunde lösas efter enbart konstnärliga och estetiska principer.

Gunnar Jonsson fick fina vitsord från HfG i Ulm och tillbaka i Sverige anställdes han på Husqvarna med ansvar för hushållsprodukterna. Han var då en av de mest välutbildade industridesignerna i landet. På Husqvarna kunde han omsätta Ulm-skolans idé i liten skala om "att verksamt bidra till den nya kulturen genom en förnuftig gestaltning av vår omvärld". Förnuft och rationellt tänkande var ledord. Kontrasten är ofantlig jämfört med idag, då känsla och självförverkligande är i fokus.

.....
 KERSTIN WICKMAN *är professor i design- och konsthantverks historia vid Konstfack i Stockholm, har varit redaktör för "Form" och skrivit ett stort antal böcker. Hon var den som förmedlade kontakten så att Gunnar Jonssons material hamnade på Centrum för Näringslivshistoria.*

Fakta: Gunnar Jonsson och Husqvarna

Gunnar Jonsson anställdes som chefsdesigner på Husqvarna Vapenfabrik 1961. Han kunde inte ha valt en bättre tid: 1960-talet innebar en mycket stor expansion för Husqvarnas division för hushållsapparater. Företaget hade en lång tradition när det gällde att tillverka spisar. På 1800-talet började man tillverka vedspisar, för att under 1900-talet successivt övergå först till gasspisar och sedan elspisar. På 1950-talet började Husqvarna tillverka kylskåp och mikrovågsugnar. 1959 slöts ett avtal med den tyska vitvarutillverkaren AEG som kom att betyda oerhört mycket för den fortsatta utvecklingen av hushållsdivisionen. AEG upplät hela sitt sortiment av tvättmaskiner och små hushållsapparater till Husqvarna. De kunde även påverka designen av produkterna så att de skulle passa in med övriga Husqvarnaprodukter.

Fram till 1961 hade inte Husqvarna någon egen designchef utan förlitade sig på konsulter som de flesta andra svenska vitvarutillverkare gjorde vid den här tiden. Sixten Sason hade för Husqvarna

designat spisar, som han döpt till Regina efter sin mor, symaskinen Zig-Zag, motorsågar, samt strykjärn och väffeljärn. Även Sigvard Bernadottes designkontor hade anlåtats för olika uppdrag.

Gunnar Jonsson började nu med att skapa en gemensam designprofil för Husqvarnas vitvaror. Nya produkter lanserades hela tiden och 1964 presenterades Husqvarna diskautomat. Det var den första svensktillverkade helautomatiska diskmaskinen som var anpassad till svensk kökstandard. Färgskalan under 1960-talet hade vitt som huvudfärg; paneler och detaljer utfördes i en mörkblå nyans. I slutet av 1960-talet kom nya färgkulörer från USA för vitvaror. Det var färger som gult, rött, blått, grönt och brunt. Gunnar Jonsson började med att komponera en grön färg som i Husqvarnas sortiment fick namnet avacadogrönt och introducerades 1971. Strax därefter lanserades nästa färg: koboltblått.

Att ha flera färger är dock kostsamt ur ett tillverkningsperspektiv. När den nya generationen spisar planerades i början av 1970-talet skapades därför ett designprogram som minskade antalet

delar i produkterna som behövde målas i respektive färgskala. Samtliga spisar oavsett färg, hade brun håll och brun manöverpanel. Det var endast luckorna till ugnarna eller ugnen och värmeskåpet som behövdes målas i respektive kulör. Under 1970-talet började även Husqvarna att se över sin logotyp. Gunnar Jonsson utarbetade ett förslag till ny logotyp vilket antogs av styrelsen 1973 och som används än idag.

Fyra år senare, 1978, köpte Electrolux Husqvarna som därigenom blev en del av Electroluxkoncernen, men fortfarande med en egen, stark profil. För designavdelningen innebar det organisatoriskt att den underställdes Electrolux designavdelning och dess chef Hugo Lindström. I praktiken däremot var skillnaden inte så stor. Gunnar Jonsson fortsatte att arbeta som designchef för Husqvarna fram till sin allt för tidiga bortgång 1990.

DAVID LEIDENBORG *är ingenjör och fil. kand., verksam vid Föreningen Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria som producent, specialiserad på design- och teknikfrågor gällande hushållsmaskiner och vitvaror.*

Annons:

Hela den här tidningen är faktiskt en slags annons.

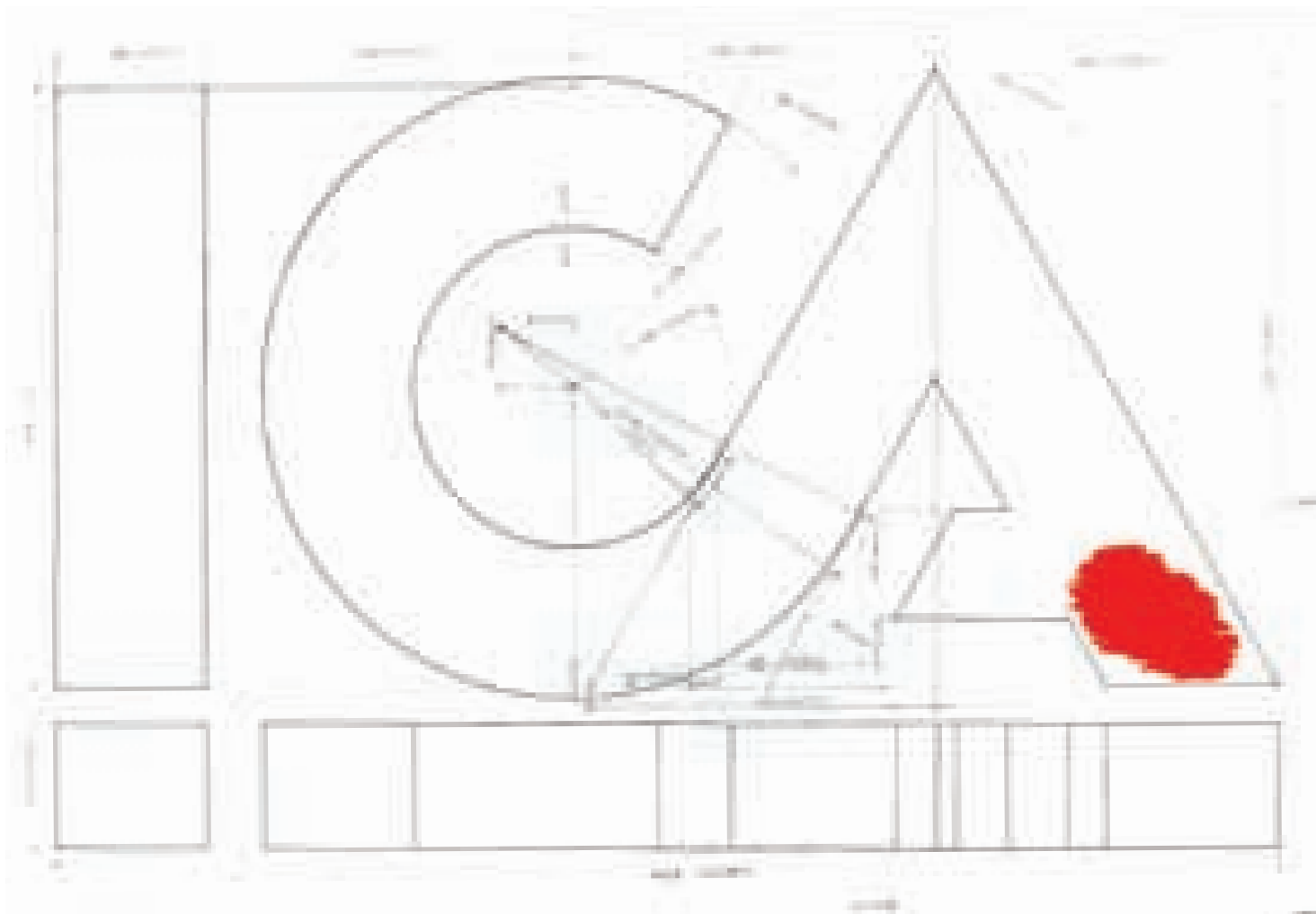
Silvia Media AB producerar med glädje tidskriften Företagsminnen och tar gärna uppdrag inom trycksaksproduktion och formgivning, till exempel kundtidningar, broschyrer och grafiska profiler.

Kontakta oss för ett möte eller en offert!

www.silviamedia.se
08-618 95 80

SILVIA MEDIA

Rune Monö och ICA-märket

Rune Monö är känd som en pionjär inom svensk industridesign, men även för skapandet av en populär logotyp: ICA-märket. Här berättas om hur det tillkom. | EDWARD BLOM

RUNE MONÖ UTBILDADE sig ursprungligen till ingenjör. Redan på sitt första arbete vid Saab kom han dock att knytas till deras tecknaravdelning och arbeta under formgivaren Sixten Sason. 1943 gick han över till SAS där han bl.a. utformade flygplanens dekor och bolagets logotyp; sex år senare blev han självständig.

År 1957 slog han sig så ihop med en finansär, den designintresserade skofabrikanten Petrus Korsgren, och grundade firman AB Industridesign – ett namn som fick den andre pionjären inom fältet, Sigvard Bernadotte, att muttra över att Monö "lade embargo på

hela området". Samma år blev Monö även ordförande i det då nygrundade Föreningen Svenska Industridesigner, SID.

Monö är bl.a. känd för sina formgivningar av köksinredningar, tv-apparater, postbilen *Tjorven* och Axel Wennergrens storslagna flopp: *Alweg Monorail*. Till skillnad från många andra designers var Monö även intresserad av att utforma företagens logotyper; han bedömer själv att han ägnat 40 % av sin yrkesverksamhet åt tvådimensionell formgivning. Senare i livet blev han en viktig designteoretiker med flera böcker i ämnet och professur i semiotik vid

Konstfack.

För tre år sedan besökte Stockholms Företagsminnens/Centrum för Näringslivshistorias Göran von Knorring och Edward Blom den då drygt 80-åriga Monö. Han var ännu mycket aktiv och gjorde fortfarande vissa kunduppdrag samt ägnade sig åt undervisning på flera högskolor.

Ny grafisk profil

Rune Monö berättar att en man, från ett reklamföretag vid namn Ervaco, en dag i maj år 1962 kom upp till hans kontor och frågade om de ville göra ett arbete för ICA. (Ervaco arbetade på

den tiden med ICAs marknadsföring.) På frågan varför just han fick uppdraget svarar Monö ödmjukt att ”på den tiden fanns inte så många designer”. Han drar sig också till minnes att han vid ett tidigare tillfälle hade gjort en s.k. röntgenteckning (skiss där man ser innandömet av en produkt): åt nämnda reklamföretag.

ICA fann sitt gamla emblem med hakbokstäver föräldrat. Dessutom önskade de med bytet av logotyp markera den nyligen beslutade organisationsförändring som knöt de fyra ICA-anslutna inköpscentralerna närmare varandra. Det fanns en önskan att införa en gemensam butikprofil och grafisk form över hela landet.

Några begränsningar, eller speciella önskemål från ICAs sida fanns inte, vad Monö kunde erinra sig, utan han fick själv fundera ut vad en ICA-logotyp borde uttrycka. Det kan dock ha varit ICA som bestämde den röda färgen.

Efteråt har han funderat över vad logotypen egentligen uttrycker:

– ICA-emblemet är både vänligt och aggressivt. Det är alltså två motpoler som inte är så lätta att kombinera. Jag tycker att det runda C:et och det spetsiga och kantiga A:et uttrycker de respektive egenskaperna.

Med riktning framåt

Rune Monö berättar vidare att han utgick från att bokstäverna på något vis skulle ha en rund form, eftersom ”den runda formen alltid syns och är någonting som man genom hela historien har prefererat.” En annan viktig aspekt är riktningen i märket:

– Det var en lycka att ”A” ligger till höger om de båda andra bokstäverna, för det är en riktning framåt [eftersom vi läser från vänster till höger]. Hade ”A” kommit före ”C” hade det blivit en riktning bakåt.

Intressant är att Monö, vid skapandet, trodde att han senare skulle behöva justera märket. Modet vid denna tid gick nämligen mot allt tjockare bokstäver, påverkat av dåtida, tyska stilideal. Någon ändring har dock aldrig behövts

och i ICAs protokoll kan man se att just förmågan att vara oberoende av tidsandan, var ett viktigt önskemål med den nya logotypen.

Kassar, lastbilar, uniformer ...

Det var inte bara en logotyp som Monö skapade, han och hans företag tog fram ett helt grafiskt koncept gällande färger och former på butiksskyltar, lastbilsdekor, uniformer, brevhuvuden, förpackningar, bärkassar m.m. De arbetade för ICA flera år: designade t.o.m. en hel kiosk och utförde uppdrag även åt ICA-restauranger och ICA-förlaget.

I en manual sammanfattades hela ICAs grafiska profil. ”Den manualen skulle vara provisorisk”, berättar Monö, ”och skulle efter ett par år revideras.” Men det kom att dröja hela 15 år.

Trots att Monö hade flera anställda, så gjorde han nästan allt arbete med ICAs logotyp själv, eftersom han fann uppdraget så spännande. För den grafiska profilen i övrigt tog han hjälp av sina medarbetare, och för den klassiska ICA-kassen även en inhyrd kvinnlig reklamtecknare.

Samarbetet med kunden

Det antagna ICA-märket var inte Monös enda förslag, utan ett av flera. Idag erkänner han dock att de andra bara var till för att för att kunden skulle uppleva sig delaktig i valet av det riktiga förslaget. Och som tur var valde de rätt ... Samarbetet med kunden var allmänt mycket gott:

– Det var trevligt att få kontakt med denna sorts människor för i mitt dagliga arbete hade jag bara kontakt med tekniker. Det är inte något fel på tekniker, men de är mer anonyma och mer reserverade än de personer jag mötte på ICA.

Monö fick berättat för sig att den nya logotypen först hade antagits efter långa diskussioner vid stämman och att det funnits ett läger för och ett emot. När beslutet väl var taget accepterades det dock av samtliga och på några dagar, i slutet av januari 1964, sattes nya skyltar upp på landets alla ICA-butiker.

Innan hade det individuella butiksnamnet, i helt egen utformning, haft den största platsen och en mindre skylt berättat att butiken tillhörde en inköpscentral som var en del av ICA. Nu dominerade skylten med det nya ICA-märket totalt och effekten blev stor. T.ex. ringde dåvarande landshövdingen i Östergötland, Per Eckerberg, förfärad upp bolagets ledning och frågade om ICA över en natt tagit över Östergötlands alla livsmedelsbutiker!

Egensinniga handlare

Men, även om de nya skyltarna kom upp, så var det svårt att få de självständiga ICA-handlarna att gå med på allt som stod i manualen:

– Säkert morrade de lite i alla fall, dessa människor som hade jobbat upp sin butik och hade åtskilligt med självkänsla. Det var ju inte som KF att man bara kunde bestämma.

Synen på det grafiska var också en helt annan än idag:

– På den tiden var det inte så noga med sådana här saker. [...] Butiksägarna satte upp skyltarna lite hur som helst. Man beställde från olika håll och det blev lite hipp som happ med färgen. Vi var lite djärva och det fanns en skylt som var helt vit och [där] ICA-märket fanns i ena änden. Man [skulle sätta] den så att ICA-märket kom ytterst, men många satte den fel så att märket kom innerst – det blev totalt meningslöst!

På det hela taget genomfördes dock det grafiska programmet mer genomgående än brukligt var vid denna tid. Monö påstår också att ICA-märkets popularitet inte främst beror på dess utformning, utan på den konsekvens som ICA visat i sitt användande – fast, det är nog mer ett tecken på den stora ödmjukhet som karaktäriserar hans personlighet.

.....

EDWARD BLOM *arbetar som chef, särskilda projekt vid Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria och är tidskriften "Företagsminnen" redaktör. Han har i flera år ansvarat för föreningens arbete med ICAs historia.*

Designförslag till dammsugarmodell för mindre hushåll utförd av Sixten Sason 1943. Modellen kom i produktion 1948 och i reklamen riktade man sig till unga ensamstående med självhushåll som saknade hemhjälp.

Electrolux industridesign 1935–1964

Electrolux lät redan från mitten av 1930-talet framstående designer formge dess kylskåp och dammsugare. Personer som Raymond Loewy, Sixten Sason och Carl Otto fanns med på vägen från aerodynamiskt bulligt till vinkelrätt kantigt. | DAVID LEIDENBORG

FRÅN 1900-TALETS första årtionden kan man tala om industridesign i dagens mening. 1907 anställdes arkitekt Peter Behrens hos tyska AEG med ansvaret att formge bolagets produkter, logotyp och annonser. Genom sina insatser där framstår Behrens som den förste industridesignern i modern mening.

Under 1930-talets depression i USA sökte tillverkarna efter medel som skulle göra produkterna attraktivare. Designen eller produktens form blev nu ett viktigt konkurrensmedel.

Raymond Loewy var en av de främsta formgivarna i USA på 1930-talet och 1934 formgav han ett kylskåp som designmässigt kom att bli vägledande i mer än 20 år för alla kylskåpstillverkare. Kylskåpet fick mjuka runda hörn och en crèmevit färg som gav en ”hygienisk look”. Raymond Loewy hade inspirerats av strömlinjeformen.

Strömlinjeformen presenterades och utnyttjades som en rationell form för att minska motståndet för föremål som snabbt skulle kunna röra sig genom luft eller vatten. Från 1930-talet fram till

1950-talet var detta inspirationskällan för de flesta formgivare. Stilens framgång berodde på att den för många blev symbol för djärvhet, snabbhet och förändring. Den blev ett mode, allt skulle vara strömlinjeformat.

Electrolux grundare Axel Wenner-Gren insåg tidigt vikten av industridesign. I mitten av 1930-talet kontaktade Electrolux Raymond Loewy och gav honom uppdraget att formge ett kylskåp, såväl invändigt som utvändigt. Resultatet blev Electrolux kylskåp modell L300 som introducerades 1940. Formgivningen kom att bli klassisk med detaljer som det tryckknapps försedda handtaget och den runda skälningen bakom det. Kylskåpet blev en stor försäljningsframgång på den svenska och europeiska marknaden och Raymond Loewy fick nya uppdrag av Electrolux att formge

Föregående sida: Designförslag över munstycken och tillbehör till Electrolux dammsugare av Sixten Sason 1944. Strömlinjeformen är tydlig och flera av munstyckena kom i produktion under 1950-talet.

Vänster: Produktblad över Electrolux första fryssbox City Box som speciellt riktade sig till stadshushåll och kylskåpet Grand Lux i Sheer Look design med skarpa hörn och raka kanter.

golvbonare, dammsugare och tillbehör. Även typsnittet och layouten på Electroluxnamnet hade designats av Raymond Loewy och hans kollegor.

När andra världskriget bröt ut 1939 stängde de amerikanska formgivarna sina europeiska kontor. Raymond Loewys Londonkontor upphörde. Electrolux fortsatte att tillverka kylskåp, dammsugare och bonare efter den formgivning man skapat före kriget, men under 1940-talet började Electrolux också arbeta med den första generationen svenska industriformgivare. Det var främst med Ralph Lysell och Sixten Sason, men även Alvar Lenning.

Alvar Lenning var mer av en "engångsdesigner" för Electrolux. Han formgav köksmaskinen *Assistent* som introducerades 1940. Den blev en legend och kom att bilda skola för hur man skulle formge en matberedningsmaskin. På grund av materialrestriktionerna under andra världskriget var väntetiden för att få köpa en *Assistent* över två år, men hade man läkarintyg på funktionsnedsättning i händerna fick man förtur och köpet kunde ske direkt.

Ralph Lysell och Sixten Sason hade båda strömlinjeformen som ledstjärna. Ralph Lysell formgav Electrolux kylskåp *L 460* med sitt klassiska uppåtvända handtag. Sixten Sason fick under 1940-talet ett antal uppdrag från Electrolux. De bestod bland annat av förslag på dammsugartillbehör samt en liten dammsugare för mindre hushåll, det vi idag kallar för compact living.

Fortsättningsvis kom Sason under 1950-talet att formge både dammsugare och bonare åt Electrolux i samarbete med konstnären Pierre Olofsson som ansvarade för färgsättningen på produkterna.

Åter amerikaner

Efter andra världskriget kom fokus återigen att sättas på USA och deras industriella formgivning av vitvaror. När det gällde teknik och designutveckling av hushållsmaskiner och vitvaror var USA vid den här tiden, och en lång tid framåt, oslagbart. Europa låg i ruiner efter andra världskriget och hade ett plågsamt uppbyggnadsarbete framför sig. USA hade klarat sig ganska väl och den amerikanska industrin kunde snabbt komma igång med civil produktion. Det var därför helt naturligt att Electrolux återupptog kontakterna med de amerikanska formgivare som man arbetat med före andra världskriget, för i USA fanns framtiden.

Den amerikanske formgivaren Carl Otto konsulterades flitigt av Electrolux på 1950-talet och flera av hans förslag blev verklighet. De mest kända är Electrolux första fryssbox *City Box* från 1956 och kylskåpen *Golden Lux* och *L 76* som kom 1957. Man kan här se att industridesig-nen speglar samhället runt omkring; precis som på dåtidens bilar finns nu på kyl- och frysskåpen lister och handtag som antingen är kromade eller i gulmetall.

Det vinkelräta blir inne

1957 skedde en stor förändring inom formgivningen av vitvaror, då det ameri-

kanska vitvaruföretaget Fridgidaire presenterade the *Sheer look*. Nu skulle kylskåpen ha raka vinkelräta hörn och ett minimum av isolering. Den nya designen skulle ge ett minimalistiskt intryck och strömlinjeformen blev omodern över en natt. Carl Otto fick uppdraget att ta fram liknande kylskåp för Electrolux och 1961 presenterades *Grand Lux* och ett flertal olika modeller av fryss och kylskåp som alla hade raka hörn.

1963 startade Electrolux egen designavdelning under ledning av Hugo Lindström, som kommit till Electrolux genom köpet av Elektro Helios 1962. Avdelningen hade ifrån början fyra anställda och placerades vid Electrolux centrallaboratorium på Lilla Essingen i Stockholm. Det var en mycket liten designavdelning om man jämförde till exempel med den tyska vitvarutillverkaren AEG som vid samma tid hade över 50 formgivare anställda.

Första uppdraget som den nya designavdelningen genomförde var dammsugaren *Luxomatic*. När den lanserades 1964 blev den starten för en helt ny generation dammsugare och alla de nymodigheter som denna apparat hade – kabelvinda, självslutande dammbehållare i papper och dammindikator som gav signal när behållaren var fylld – finns fortfarande på Electrolux dammsugare 41 år senare.

.....
DAVID LEIDENBORG arbetar som producent på Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria, specialiserad på design- och teknikfrågor. Han är sedan många år Electrolux företagshistoriker.

Ögonblicket

DET ÄR 1964 och L.M. Ericssons reklamavdelning har beställt en jättemodell av Ericofonen, eller Kobran som den också kallades i Sverige. Målarna Gunnar Törnkvist och Gunnar Johnson ger den gigantiska kobran en sista strykning någonstans vid huvudfabriken i Midsommarkransen, kanske på dess tak.

En första modell till Ericofon hade utformats redan 1941 av Hugo Blomberg och Ralph Lysell. Men modellen var bara ett

skal och det skulle dröja innan man fick fram så små komponenter att den gick att fylla med teknik. Först 1953 lyckades man, under Gösta Thames ledning, färdigställa det första fungerande exemplaret. Tre år senare började enstyckstelefonens segertåg över världen. När Modern Museum of Art i New York, i början av 1970-talet, presenterade de 300 bäst formgivna industrivarorna under seklet hade Ericofonen en självskriven plats.

Recensioner

Annika Alzén & Birgitta Burell (red.): Otydligt. Otymligt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar, Stockholm 2005. | RECENSION AV PER DAHL

Mot framtiden med barlast

ENLIGT SAMSTÄMMIGA uppgifter kommer vi inom en nära framtid att ha lämnat industrisamhället och inträtt i ett K-samhälle. Eventuellt har det redan inträffat. K:et kan betyda kunskap, kommunikation eller kompetens. Begreppet nätverkssamhälle används också. Det är bara att välja det som passar.

Det nya samhället kommer att ställa nya krav på dem som arbetar med kulturarvet. Vedertagna metoder och studieobjekt måste omvärderas. Föreliggande bok är resultatet av ett symposium om just detta: hur den traditionella kulturminnesvärden ska kunna ta språnget från bondesamhället till industrisamhället.

Boken innehåller egentligen två diskussionslinjer. Den ena handlar om hur det akademiska ämnet industriminnesforskning håller på att växa fram och söka sina former. Ur ett vetenskapshistoriskt perspektiv är detta en vanlig företeelse och ett skede som nya discipliner normalt genomgår. Ett ämne behöver konsensus kring vad som är dess objekt och det måste finnas allmänt vedertagna metoder. Artiklarna av bland andra Maths Isacson och Eva Dahlström Rittsél innehåller intressanta och tankeväckande resonemang om hur begrepp och teorier utvecklas och möter tillämpningar.

Den andra, antikvariska linjen i boken hanterar helt andra frågor. Diskussionen handlar i stor utsträckning om att hitta vägar till finansiering av den egna verksamheten så att man kan

fortsätta att arbeta som hittills, utvidgat med ett helt nytt område: industrisamhällets kulturarv. Metoderna för dokumentation och tillgängliggörande (detta hemska ord) är de vanliga: storskaliga och centralstyrda. Den upptrampade stigen ska beträdas en gång till, nu med mera resurser. Samma omfattande ambitioner formuleras även i Industrisamhällets kulturarv (SOU 2002:67).

Det finns inget som tyder på att industrisamhället kommer att kunna sättas på museum som en gång bondesamhället, och författarna själva verkar inte heller särskilt optimistiska. Och det är lika bra det. Diskussionen illustrerar på sätt och vis att den institutionaliserade verksamhet som bygger på en centralt formulerad kulturarvspolitik nu har nått vägs ände. Samma slutsats kan man dra av den nyligen publicerade utvärderingen av Tekniska Museets insamlingspolicy: uppdrag, ambitioner och finansiering inom offentlig kulturverksamhet saknar påfallande ofta samband med varandra.

Hoppet om förnyelse kommer väl från två håll. Dels naturligtvis från den akademiska forskningen och undervisningen som numera är etablerad och som kommer att ge industrisamhällets historia helt nya perspektiv och dimensioner. Dels från en ny generation antikvarier som ser bortom de stora institutionerna och de stora centralstyrda projekten, och som både kan och vill samverka med till exempel arbetsliv-

museer och företag. Utan ett tillämpat brukarperspektiv och bejakande av frivillighet kommer ingen utveckling att ske. Helena Westins kommentar om bokens titel (s. 88) är en uppfriskande illustration till detta.

Riksantikvarieämbetet har sedan flera år visat på nya sätt att arbeta med industrisamhällets kulturarv genom att stödja projekt med många aktörer inblandade och samtidigt släppa något på kontroll och myndighetsutövning. För att citera Westin s. 88 igen: antikvariens roll [kan inte] vara att skydda kulturarvet från människorna, utan att skydda relationerna mellan människor och kulturarv.

Till sist en allmän reflektion om den outtalade definitionen av det industriella kulturarvet som tillämpas här. Det handlar i grunden om just tillverkningsindustri, oftast bemannad av män som tillverkar och använder tunga saker. Att vidga perspektiven till invandrad arbetskraft eller männens hustrur, gör ingen principiell skillnad. Immateriella eller icke-producerande delar av industrisamhället lyser med sin frånvaro. Ur ett mer systematiskt samhällsperspektiv vore det lika intressant att studera sådant som handel och distribution, försäkringar med mera.

PER DAHL är fil. dr i idé- och lärdoms-historia, med specialisering på teknik-historia, och arbetar som chef för Stockholms Företagsminnes/Centrum för Näringslivshistorias forskningssekretariat.

Liljeholmen – Stockholms första industriförstad

Det var i Liljeholmen som Hierta startade sin stearinfabrik och Nobel började tillverka dynamit. Härifrån kom släplinorna till Andréés luftballong, hemligheten bakom Dagens Nyheters framgångar – och mycket annat. | ANDERS JOHNSON

LILJEHOLMEN ÄR DEN äldsta industriförstaden till Stockholm. Den etablerades på allvar efter det att västra stambanan stod färdig 1862. Men näringslivshistorien på Liljeholmen har äldre rötter än så.

Det äldsta företagsklustret, vid sidan av jordbruket, var de krogar och värds- hus som etablerades här under 1600- och 1700-talen. Vid Liljeholmen passerade tre vägar ut från staden. För det första sjövägen in mot Mälaren. För det andra vintervägen som gick från Södermalm över isarna på Liljeholmsviken och Trekanten för att sedan passera ut på Mälarens is vid Vinterviken. För det tredje landsvägen ut från Hornstull. Vid alla dessa vägar låg krogar och värds- hus.

Det mest ansedda värds- huset var Liljeholmen. Där sökte Carl Michael Bellman nödhamn 1775 efter att hans häst hade stupat och måst avlivas i den besvärliga Nyboda backe. På värds- huset skaldade Bellman:

*Uppå Herrans vilodag
vilar jag och min gelike.
Chaisen ligger uti dike
Hästen uti Karons rike
och på Liljeholmen jag.*

Textil och stearin

Textilindustrin var det första industri- ells klustret i Liljeholmen. Stränderna längs Trekanten och Mälaren var lämp- liga för till exempel färgerier som for- drade mycket vatten. Omkring år 1800

började framförallt judiska kattuntryck- are etablera sig här. Eftersom Stock- holm saknar vattenkraft av större bety- delse kom textilindustrin här att trängas tillbaka när den började mekaniseras ett par decennier in på 1800-talet.

Det företag som mest av allt har gjort namnet Liljeholmen känt i Sveri- ge är Liljeholmens stearinfabrik, grun- dad av Lars Johan Hierta. Just denna fabrik har dock en mycket kort historia på platsen. Den startade 1839 men flyttade redan efter två år till Danviken (och ligger sedan 1970 i Oskarshamn).

Men stearinfabriken är ett bra exem- pel på det andra industriella klustret i Liljeholmen, nämligen den kemiska in- dustrin. Lokaliseringsmotiven var i stort sett desamma som för textilindustrin: tillgång till vatten och kommunikationer samt frånvaro av sådana regleringar som var besvärande för verksamheter som var särskilt riskabla för människor och miljö. (Fram till 1913 tillhörde nämligen Lilje- holmen inte Stockholms stad.)

Under 1800- och 1900-talen har här legat allehanda kemisk-tekniska fabriker som tillverkat bland annat tvål, tändstick- or, sprängämnen, skokräm, färg, kolsyra, svavelsyra, malpapper och rättgift. Säkert kände skadedjursbekämparen Anticimex därför den rätta atmosfären här då företa- get 1985 flyttade sitt huvudkontor till en tomt vid Trekantens strand.

Järnvägen kommer!

Den faktor som mer än någon an- nan skulle stimulera framväxten av en fabriksförstad kring Liljeholmen var järnvägens tillkomst. Här anlade SJ bangård, lokstallar, reparationsverkstä- der för lok och vagnar, stationshus och bostäder för järnvägsanställda. Senare tillkom även telegrafverkstad, lokmä- tarexpedition, förrådsbyggnader, tvätt- inrättning för linne till sovvagnarna, kontorslokaler, övernattningsrum med mera. I anslutning till järnvägen etable- rades också fabriker som producerade för SJ:s behov, bland annat koksfabriken

i Marievik. Det fanns även tillverkare av ångpannefält och smörjdynor här.

Många andra företag lokaliserades till Liljeholmen på grund av det goda kommunikationsläget med såväl lands- väg och järnväg som hamnmöjligheter intill segelleden i Mälaren. Stora Ka- trinebergs ägor omedelbart norr om järnvägen styckades för industritomter. Den första fabriken, en gelatinfabrik, uppfördes 1892. På en karta från 1905 finns här dessutom smedja, före detta syrafabrik, maskinverk, skofabrik, vadd- fabrik, mejeri, spritförädlingsverk och galvaniseringsfabrik. Lite närmare Tre- kanten låg kafferosteri och gjuteri.

Ett viktigt företag var Liljeholmens kabelfabrik vid Trekantens sydöstra hörn. Det hade grundats 1870 som en fabrik för tillverkning av stubintråd av en för Sverige helt ny typ. Bakom företaget stod kemisten och fabrikören Theodor Winborg (mest känd genom Winborgs ättika) och fabrikören John Jansson. 1883 togs ett viktigt steg då företaget började tillverka de första elektriska ledningarna och man kom här att bli en av pionjärerna i samband med elektrici- tetens introduktion i landet. En prestige- full leverans gällde släplinorna till ingen- jör S.A. Andréés luftballong, med vilken han avsåg att fara till Nordpolen. 1916 förvärvades företaget av Asea och 1930 överfördes huvuddelen av verksamheten till en ny anläggning i Västberga.

Ett annat stort företag är Ekensbergs Varv som var verksamt 1875–1970. Där byggdes inte bara båtar utan även stål- konstruktioner till Västerbron och Tra- nebergsbron. 1955 gjordes ett rekord- bygge då kylfartyget *San Blas* byggdes åt Saléns. Minnet av detta bananfartyg har odödliggjorts genom Povel Ramels sång *Måste vägen till Curacao gynga så?*

Det finns fortfarande högst aktiva industrier kvar i Liljeholmen, bland an- nat Alcro-Beckers som etablerade sig här 1902, Cementa som startade driften 1948 och Nordströms trä som har anor från 1908.

Ett av de viktigaste företagen på Liljeholmen var Söderberg & Haak, som från 1920 hade ett upplag för järn och stål i Mariefors, med tiden omfattande 60.000 kvadratmeter. Fabreges arkiv, Centrum för Näringslivshistoria.

Explosivt

Slutligen måste naturligtvis Nobels fabrik vid Vinterviken nämnas. 1864 bildade Alfred Nobel Nitroglycerin AB och fabriken i Vinterviken tillverkade tändhattar, sprängolja (nitroglycerin), dynamit och ballistit (nobelkrut). 1920 flyttade verksamheten till Gytterp. Men anläggningarna vid Vinterviken kom sedan att användas för ett annat explosivt ändamål.

Här bedrevs nämligen ett av efterkrigstidens mest spektakulära tekniskvetenskapliga projekt i Sverige – att utveckla atomenergin för fredliga och eventuellt även militära ändamål. Sverige satsade efter kriget på att utveckla en tungvattenreaktor baserad på inhemskt uran. Sverige låg långt fram i den internationella forskningsfronten och i

Vinterviken drevs kemisk forskning och utveckling som gick ut på att hitta metoder för att utvinna uran ur inhemskt skiffer. Vid Liljeholmsvägen, nära tvärsparvägens nuvarande station vid Liljeholmen, uppfördes huvudkontor för AB Atomenergi. Detta var ett halvstatligt företag grundat 1947 med uppgift att utveckla kärnenergin i Sverige. I dag ligger Nutek, det statliga verket för näringslivsutveckling, i denna byggnad.

I Vinterviken producerades 1949 uran i liten skala. Sedan inrättades en fabrik i anslutning till Atomenergis huvudkontor för utvinning av uran och tillverkning av bränsleelement. Härifrån levererades bränslet till den första svenska kärnreaktor, R1, som låg under Drottning Kristinas väg vid Tekniska högskolan.

Kom sedan inte och säg att Liljeholmen saknar en spännande industrihistoria!

ANDERS JOHNSON *är skriftställare som skrivit ett stort antal böcker om näringslivs- och samhällsfrågor, ofta ur ett historiskt perspektiv, senast "Företagsamma Liljeholmen – Från värds hus till modecenter".*

Fakta

Artikeln bygger på den nytvunna boken *Företagsamma Liljeholmen – Från värds hus till modecenter* som är andra delen i Föreningen Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistorias skriftserie *Hägkomster*. Skriften kan beställas för 50 kr. Mer info på www.foretagsminnen.se under avdelningen Publikationer.

Från baronklubb till modernt arbetsgivarförbund – om de svenska lantarbetsgivarna

👉 Källorna berättar: *De första arbetsgivarna som organiserade sig inom lantbruket var skånska ädlingar, rädda för den röda faran. Sedan tillkom skogsbruk och handels-trädgårdar – och långt senare golfbanor!* | PER-OLA KARLSSON

När den första lantbruksarbetsgivarföreningen, *Skånska Landtmännens Arbetsgivarförening*, bildades 1904 skedde det som ett direkt resultat av lantarbetarnas fackliga organisering och de konflikter som utbröt bland storgodsens på den skånska slättbygden. Föreningen stadgades:

[...] åstadkomma sammanslutning mellan egare eller arrendatorer af jord inom Skåne för bevakande af gemensamma intressen och till skydd mot lantarbetarnes organisation och den socialistiska propagandan på landsbygden.

Skogs- och Lantarbetsgivarförbundet (SLA) har sina tidigaste rötter just där, djupt i den skånska myllan; den del av Sverige där de sociala skillnaderna var som störst vid förra seklets början. En ny tid var på väg att inträda och gamla föreställningar, värderingar och ekonomiska gränsdragningar höll snabbt på att sopas bort med den framväxande industrialismen och dess bihang: den organiserade arbetarrörelsen.

Det kan tyckas förmätet av grevar och baroner, som nästan undantagslöst utgjorde arbetsgivarnas ledande skikt, att förvägra de allra fattigaste arbetarna, legohjonsstadgans statare, drägligare arbets- och bostadsvillkor. Så tänkte dock inte dessa män. De var istället inkapslade i en världsbild där patriarkalismens organisering av överordning och underordning var en självklarhet; ett system som när det fungerade som sämst förvisso kunde innebära en förödmjukande underkastelse för arbe-

taren, men som när det fungerade som bäst innebar ett ömsesidigt intresse, där den överordnade arbetsgivaren inte bara hade rätt att fordra skäliga arbetsprestationer från sina anställda, utan också var direkt ansvarig för deras personliga väl, även efter det aktiva arbetslivet.

Därav förklaras varför lantarbetsgivarna var så ovilliga att lämna ifrån sig ens en gnutta av det initiativ de hade vid bestämmande av löner och arbetsförhållanden. Denna ovilja stärktes också, vilket stadgans formuleringar låter oss ana, av uppfattningen om att fackföreningsbildandet drevs på av "utomstående", socialistiska agitatorer, som ansågs sakna förståelse för det ansvar företagaren kände för gården och dess ekonomiska framtid. Med djupaste oro betraktade lantarbetsgivarna ett tillstånd där hela den rådande sociala ordningen tycktes vara i gungning.

Arbetsgivarna följer efter
Facklig organisering och arbetsnedläggelser drabbade inte bara Skåne, varför motsvarande arbetsgivarföreningar bildades som motåtgärd runt om i landet. Som tidiga exempel kan nämnas *Kristianstads Läns Jordbrukareförening* 1905 och länsföreningar i Östergötland, Södermanland och Uppland de kommande åren. Vid den så kallade Mjölbykonferensen 1908 tog emellertid lantarbetarrörelsen steget från regional till nationell nivå och bildade *Svenska Lantarbetareförbundet*. Detta tvingade arbetsgivar sidan att följa efter och *Svenska Lantarbetsgivarföreningarnas Fullmäktige*, en lös sammanslutning mel-

lan länsföreningarna, skapades samma år. Ironiskt nog skulle det visa sig att den nästkommande tioårsperioden blev något av lugnet före stormen vad gällde konflikter och strejker. Arbetstagsidan försvagades och Lantarbetareförbundet kom till och med att upplösas efter några år. Arbetsgivarorganisationens uppgift, med agronomen Ivar Wallenius som ensam ombudsman och sekreterare, blev därför i stort endast att upprätthålla förbindelsen med länsföreningarna.

Efter kraftfull mobilisering återupptod dock Svenska Lantarbetareförbundet 1918 i förnyad form och bristerna i den svaga arbetsgivarorganisationen syntes alltför väl. Det fanns enligt mångårige ordföranden och pionjären baron Jac Bennet "inte mycket styrka i föreningen, när vi 1919 fick det första starka anslaget från arbetspartens sida". Arbetsgivarnas analys var att organisationen inte hade uppträtt samlat och därför "tvingats" till att träffa det första riksomfattande kollektivavtalet samma år. Mottdraget blev att organisera om till det stabilare *Svenska Lantarbetsgivarvarnes Centralförening*.

Detta blev inledningen till en ny fas i SLA:s historia. Ett ordentligt kansli inrättades och en verkställande direktör, den förutvarande inspektören i Stockholms stads Renhållningsverk, Henrik Carell, anställdes för att svara för centralföreningens verksamhet. Den energiske Carell skred genast till verket och kuskade land och rike runt för att på bästa sätt bistå länsföreningarna vid förhandlingar.

Under de första tio åren hade lantarbetsgivarorganisationens verksamhet karakteriserats av en avvisande inställning till varje försök från arbetarna att erhålla kollektiv reglering av förmånerna. Nu gällde det istället att bevaka de positioner man hade, samt se till att befintliga kollektivavtal inte utvidgades i negativ riktning.

Överhovstallmästaren friherre Fredrik Wrangel af Sauss vid Ellinge gård i Skåne var en grundarna bakom den första lantarbetsgivareföreningen. Att grundarna präglades av en patriarkal, nästan feodal, världsbild låter sig kanske anas av porträttet.

Skog och trädgård

Låt oss för ett ögonblick lämna huvudgrenen – jordbruket – och istället rikta blicken mot tillkomsten av SLA:s två andra grenar: skogsbruket och trädgårdsnäringsen.

Oberoende av Svenska Lantarbetsgivarnes Centralförening bildades 1927 *Föreningen Skogsarbeten* (fr.o.m. 1963 *Föreningen Skogsbrukets Arbetsgivare*) som representerade industriskogsbruket i Norrland och Dalarna. I norra Sverige fanns således nu en arbetsgivarorganisation för skogsbruket men för resten av landet saknades en motsvarighet. Inom centralföreningen hade man emellertid medverkat vid uppgörelser av lokala skogsavtal åt enskilda medlemmar som egentligen var anslutna för sitt jordbruk, men även ägde skog. När dessa uppdrag började öka i omfattning insåg man att det behövdes en enhetlig förhandlingsstrategi, varför en särskild skogssektion skapades 1937.

Med Svenska Lantarbetsgivarnes Centralförenings hjälp bildades 1931 *Svenska Trädgårdsarbetsgivareföreningen* (STA). Medlemmar blev handelsträdgårdar, fruktodlingar och andra arbetsgivare som bedrev trädgårdsskötsel. Under de första åren handhade centralföreningen ombudsmannskapet, mellan 1935–1948 uppträdde däremot STA som en helt fristående arbetsgivarorganisation, men 1949 anslöts föreningen åter till SLA:s huvudorganisation och kom där att utgöra en särskild trädgårdssektion.

Husbonde blir arbetsgivare

När vi nu återgår till SLA:s huvudgren är vi framme vid 1937 och organisationens namn från och med detta år är *Svenska Lantarbetsgivareföreningen* (och förkortningen SLA börjar användas). Mellan de båda omorganisationerna 1920 och 1937 har kraftiga förändringar inträffat. Det svenska folkhemsbygget hade tagit fart på allvar

och innefattade också den jordbrukande befolkningen, även om vissa reformer nådde dem senare. Reallönerna hade ökat, bostäderna hade förbättrats, arbetstiden hade begränsats och ordnad ledighet hade blivit en realitet för de allra flesta.

Även lantarbetsgivarnas strategi hade förändrats. I SLA:s tidskrift behandlades nu ingående nödvändigheten av rationella lantarbetarebostäder och relationen husbonde och tjänare hade ersatts med arbetsgivare och arbetstagare. Kollektivavtalen hade gjort umgängestonen kyligare men samtidigt hade den blivit mer korrekt. Det var båda parter överens om. För arbetsgivarna fanns mycket att vinna på en sådan mental helomvändning. I takt med att industrin lockade med högre löner och bättre villkor uppstod rekryteringsproblem inom jordbruket. Landsbygdens ungdom drömde inte längre om en framtid som lantarbetare.

Arbetsstudier

Bristen på arbetskraft var också en av orsakerna till att SLA 1942 under ledning av professor Robert Kristiansson inrättade en särskild arbetsstudieavdelning (med kontor i en vacker Brommavilla). En annan orsak var att man genom vetenskapligt objektiva arbetsstudier ville skapa hållbarare beräkningsgrunder för generella ackord som antingen var eller skulle bli avtalsreglerade för mjölkning, rotfruktsskötsel och annat jordbruksarbete.

Vad som behövdes var emellertid inte bara tidsstudier i vidsträckt mening, utan det ansågs vara av yttersta vikt att också jordbrukets arbetsförhållanden bringades till ändamålsenlighet. Lantbrukets effektivisering och rationalisering blev betydelsefulla frågor, särskilt som den snabba övergången till maskinella arbeten oturligt nog medförde att den första tidens omfattande tidsstudier över de manuella arbets-

momenten inte fick den betydelse man räknat med. Från och med 1950 blev istället den främsta uppgiften att utföra driftsanalyser för enskilda gårdar. Möjligheten för den enskilde lantbrukaren att få tillgång till sådan analys hjälp hade tidigare varit begränsad och många beställde nu regelbundet nya analyser. Därmed har arbetsstudieavdelningen, och senare analysgruppen, kunnat lämna ett viktigt bidrag till det svenska jordbrukets effektivisering.

SLA idag

De gamla länsföreningarna, som en gång utgjorde grunden för lantbruksarbetsgivarnas organisering, uppgick (med något undantag) 1962 i SLA och omvandlades där till jordbruksgrupper för respektive län. 1964 ändrades huvudorganisationens namn till det mer ändamålsenliga *Skogs- och Lantarbetsgivareföreningen*. 1976 anslöt sig Föreningen Skogsbrukets Arbetsgivare till SLA och den nuvarande ändelsen med förbundet istället för föreningen infördes. På trädgårdssidan skedde i sin tur följande fusioner: 1971 sammanslogs STA med konkurrerande *Trädgårdsarbetsgivarnas Riksförbund*, och bildade *Trädgårdsbranchens Arbetsgivarförbund*, en konstruktion som i sin tur upphörde 1978 när trädgårdsgrenen slutgiltigt uppgick i SLA.

Dagens SLA speglar mycket väl den omvandling av landsbygden och den gröna näringen som skett sedan starten för över hundra år sedan. Det är lika självklart att djursjukhus och golfklubbar ingår som medlemmar som att man verkar för att den gröna näringen ska utvecklas vidare. Utan att för den sakens skull den egna historien glöms bort!

.....
PER-OLA KARLSSON är fil. mag. och arbetar som projektledare vid Föreningen Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria, där han bl.a. lett arbetet med att förteckna SLA:s, med föregångares, arkiv.

Gärdfarihandeln – smuggling och ett sofistikerat system för inhemsk varuspridning

Den pittoreska knallen med sin säck på ryggen, var långt ifrån en tiggande landsvägsstrykare, utan spelade en viktig roll i den svenska ekonomin. Handeln med otillåtna varor var en del av detta. | PIA LUNDQVIST

DEN 26 JANUARI 1775 kontrollerades två västgötaknallar av tullen. Medan de visade upp sitt varulager som var förtullat i Borås, upptäckte tulltjänstemannen att slädarna var försedda med dubbla bottnar. De båda gärdfarihandlarna lyckades fly sin väg, men varorna togs i beslag. I packningen fanns bland annat insmugglade tyger som kattun och satin. Vidare fanns färgade mössor, olika sorters band, yllehalsdukar, näsdukar; dessutom förekom små pappersspeglar, lackerade trädosor, mässingsknappar, synåls- och knappålsbrev, glasögon, rakknivar, beredda bockskinn, hänglås, strumpstickor, mungigor, och trätallrikar. Gärdfarihandlarna var alltså ofta att likna vid en ambulerande lanthandel med ett rikt varusortiment.

Det finns en inrotad föreställning om att det förindustriella samhället var statiskt och självhushållande. På senare år har den uppfattningen reviderats av forskningen, och den inhemska marknadens betydelse har uppmärksamats. Enligt ståndssamhällets bärande principer skulle handel ske i städerna. Trots det förekom en omfattande rörelse av varor mellan landets olika delar på marknader och via gärdfarihandlare, som kom att fungera som en sammanknyttande länk mellan olika produktionsområden. Etnologen Göran Rosander har uppskattat att varje hushåll i medeltal fick besök av en gärdfarihandlare 2–3 gånger årligen.

Inte bara Västergötland

I Sverige var det i äldre tid framför allt bönder och borgare från Sjuhäradsbygden i Västergötland som bedrev gärdfa-

rihandel i större skala. Andra områden där gärdfarihandel idkades var bland annat i Dalarna, Småland, Hälsingland och Jämtland. Under 1800-talets andra hälft kom allt fler judiska invandrare till Sverige, framför allt från Östeuropa. Även många av dem försörjde sig genom gärdfarihandel. Fabrikstillverkade kramvaror och antikviteter var deras viktigaste varor. De inhemska gärdfarihandlarna hade av tradition och genom sina privilegier sålt lokalt producerad hemslöjd, där textilier utgjorde den viktigaste delen. Men också hos allmogehandlarna kom fabriksvaror att få en allt större betydelse efter hand. Genom rättsmål och samtida berättelser vet vi att det vid sidan av det legala sortimentet förekom "förbjudna" varor, såsom insmugglade tyger och andra eftertraktade produkter.

Sjuhäradsbygden i södra Västergötland är ett område där befolkningen sedan lång tid tillbaka utöver jordbruket livnär sig på olika binärningar, framför allt hemslöjdstillverkning för försäljning. Linne, vadmal, och senare under 1800-talet bomull, kom att dominera produktionen i området. Även föremål i trä och järn, som askar och redskap, tillverkades i bygden.

Tidigt hade en regional arbetsdelning mellan Bergslagen och Sjuhäradsbygden utvecklats, som från och med 1500-talet kan betraktas som regelrätt gärdfarihandel. Från statsmakternas sida försökte man stoppa landsköpen, det vill säga olaglig handel på landsbygden. Staden Borås grundades 1622 som ett led i en strävan att skilja lant- och stadsnäringarna åt. De handlande bönderna beor-

drades att bli borgare i den nya staden och fick samtidigt rättighet att bedriva gärdfarihandel i hela landet. Trots det upphörde inte allmogehandeln. Under 1600- och 1700-talen utverkades successivt handelsprivilegier för bönderna i de sju häraderna Mark, Kind, Ås, Redväg, Veden, Gäsene och Bollebygd. 1776 reglerades handeln i en kunglig resolution som gav allmogen relativt stor handelsfrihet, något som egentligen stred mot ståndssamhällets grundläggande principer om att näringarna skulle hållas åtskilda. De statligt sanktionerade handelsprivilegierna, tillsammans med en ökad inhemsk efterfrågan, bidrog till handelns uppblomstring under 1700-talets sista decennier. Den period då den västgötska gärdfarihandeln förmodligen hade som störst betydelse, både som distributionskanal och försörjningskälla, är från och med 1770-talet till och med 1800-talets mitt. Under 1700-talets slut fanns, beroende på hur man räknar, mellan 1 000–2 000 gärdfarihandlare i Sjuhäradsbygden. Under påföljande århundrade minskade antalet handlare, men varuvolymerna vittnar om att handeln inte stagnerade, snarare ägde en koncentration rum.

Bilden av den ensamme vandraren med varorna i en säck på ryggen är en vanlig schablonbild av gärdfarihandlaren. Denna föreställning härrör sig med all säkerhet från tiden kring förra sekelskiftet, då handeln delvis ändrat karaktär. Varorna transporterades i äldre tid med klövjade hästar, men under 1800-talet blev det vanligare att använda häst och vagn eller släde. Vål framme på handelsorten kringfördes varorna till fots. Därav bilden av "den vandrande knallen". (Det har visserligen hela tiden funnits marginaliserade grupper som levde på gränsen mellan tiggeri och handel, men de kan inte sägas vara

representativa för den västgötska gård-farihandeln.)

Ser man till förhållandena före 1800-talets mitt kan man konstatera att allmogens gårdfarihandel till allra största delen var strikt organiserad i mer eller mindre hierarkiska familjenätverk. Handelsresorna företogs under jordbrukets lågsäsong, framför allt höst och vinter, och varade cirka tre månader per resa. Enligt regleringen fick *en* person från varje hushåll resa, en regel som inte alltid efterlevdes. Ofta reste flera från varje hushåll.

Gårdfarihandlarna hade sina egna "revir" i olika delar i landet. Handlare från Sjuhäradsbygden var verksamma från Skåne i söder till Jämtland och Ångermanland i norr. Norge var också en viktig marknad. Det förekom att man hade spridda varulager ute i sina handelsdistrikt. När nya kommunikationer som ångbåtstrafik, järnväg och telegraf kom under 1800-talet utnyttjades dessa för transporter och beställningar. Handelen bestod inte endast av avyttring av varor från den egna hembygden. Man bytte till sig eller köpte upp produkter från andra regioner också. Flexibilitet och marknadssensibilitet var – och är – är något av ett nyckelbegrepp för den rörliga handelen. Anpassningsförmågan gällde många gånger även i förhållande till lagar och restriktioner.

Handeln organiserades på hushållsnivå, vilket innebar att handlarna själva i stor utsträckning styrde över sortiment och avsättningsområden. Småskaligheten var en styrka, som bidrog till att man lättare kunde anpassa sig till förändringar på marknaden.

Att handelen organiserades inom hushållsproduktionens begränsade ramar innebar också en annan vinst: En flexibel könsarbetsfördelning kunde göra det möjligt att klara försörjningen genom både jordbruk och handel. Det var män-

nen som gav sig ut på handelsresor. Kvinnorna tog ett stort ansvar för jordbruket. Dessutom spelade de en betydelsefull roll som varuproducenter inom den textila hemindustrin. Här har vi kanske en bidragande förklaring till knallehandels framgång under dess glansperiod.

Sofistikerat system

Man kan alltså konstatera att gårdfarihandeln var ett relativt sofistikerat system för inhemsk varuspridning under tiden före den egentliga industrialiseringen.

Gårdfarihandlarna länkade samman olika lokala och regionala marknader. De bedrev också affärer med städernas handlare. Vilka olika typer av marknader kan då urskiljas? Var fanns efterfrågan?

Först och främst hade gårdfarihandeln en avgörande betydelse som varuförmedlare på den rena landsbygden. Under 1700-talet ökade välståndet hos bondebefolkningen i stort. Det ekonomiska handlingsutrymmet blev större, vilket drev på efterfrågan.

Dessutom fanns flera andra regioner i Sverige där bondehandel och annan rörlig handel spelade en väsentlig roll för avsättningen av lokalt producerade varor. Här kan bland annat Dalarna, Hälsingland och Jämtland nämnas. Man kan förmoda att handel *mellan* dessa olika gårdfarihandelssystem knöt ihop den inhemska marknaden av hemslöjdsprodukter (och andra varor).

För det tredje fanns vissa regioner där lönearbete förekom tidigt, och där graden av självförsörjning således var mindre. Detta gäller framför allt Bergslagen, men också Bohuslän under den period då sillindustrin drog till sig tusentals arbetare.

Slutligen utgjorde städerna, speciellt de större, en viktig marknad både som avsättningsområden och sannolikt också för uppköp. Stockholm var den kanske

viktigaste destinationsorten, åtminstone om man ser till den ekonomiska tjänsten, för många av Sjuhäradsbygdens gårdfarihandlare. Ekonomikern Bertil Fridén anför i sin avhandling *På tröskeln till marknaden* att den industriella utvecklingen i Sjuhäradsbygden har en förklaring i framväxten av en jordlös befolkning i Stockholm och Bergslagen, eftersom det där fanns särskilt goda avsättningsmöjligheter för gårdfarihandlarnas varor.

Försvann med näringsfriheten

Under 1800-talets lopp ökade kraven på näringsfrihet. Skräväsensdets avskaffande och andra reformer 1846 innebar att gårdfarihandeln fick konkurrens från framför allt lanthandeln. 1840-talets lågkonjunkturer bidrog till att många gårdfarihandlare slogs ut. Fullständig näringsfrihet infördes 1864, vilket gjorde det tillåtet att bedriva handel och annan näringsverksamhet, såväl i staden som på landet för alla grupper i samhället. Västgötarnas särskilda privilegium försvann, verksamheten levde visserligen kvar men dess betydelse för marknaden minskade. Gårdfarihandeln hade fungerat väl och framgångsrikt under en övergångsperiod mellan ett "feodalt" och ett kapitalistiskt, industriellt samhälle. Den var ett distributions-system som passade väl in i strukturen för näringsslöjd och protoindustri. På tröskeln till det moderna industrisamhället utvecklades emellertid nya distributionskanaler som postorder samt detaljhandel och varuhus i städerna, där vissa av de framgångsrika gårdfarihandlarna aktivt medverkade.

.....
PIA LUNDQVIST är doktorand vid Historiska institutionen, Göteborgs universitet. Hon arbetar med en avhandling om västgötarnas gårdfarihandel under perioden 1790–1864.

SAF och den svenska förhandlingsmodellens upplösning

Vad var det som egentligen fick SAF att överge den "svenska modellen" och övergå till förbundsvisa förhandlingar? Efter omfattande studier i SAF:s arkiv kan artikelförfattaren berätta om hur diskussionerna fördes på Blasieholmen. | ILJA VIKTOROV

I MIN FORSKNING om löntagarfondernas historia fick jag lösa ett viktigt problem om hur löntagarfondsförslaget påverkade den svenska förhandlingsmodellens upplösning. Parallellt med den stora debatten om löntagarfonderna i början av 1980-talet decentraliserade SAF lönebildningen och bestämde sig för förbundsförhandlingar. Det påstås ibland i litteraturen att arbetarrörelsens radikaliserings, med löntagarfondsförslaget i spetsen, spelade en avgörande roll för SAF:s beslut att lämna den centrala förhandlingsmodellen. Analysen av källor från SAF:s arkiv, som är bevarat hos Föreningen Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria visar dock att den verkliga bilden var betydligt mer komplicerad.

Centralism ifrågasätts

SAF kämpade hårt för att sänka lönekostnadsnivån sedan den svenska ekonomin hamnade i kris i mitten av 1970-talet. Diskussioner om att decentralisera lönebildning startades inom SAF. Den 22 september 1977 konstaterade SAF:s ordförande Curt Nicolin att de hittillsvarande centrala förhandlingarna i hög grad hade påverkats av LO:s solidariska lönepolitik, "som för vissa branscher varit nästan förintande". Därför fanns det stora skäl att pröva nya tankegångar beträffande förhandlingsformen. Övriga styrelseledamöter instämde med Nicolin och påpekade att den solidariska lönepolitiken med den höga lönenivån gjorde näringslivets situation besvärlig. Arbetsgivarna behövde alltså genomföra en sänkning av lönerna.¹

Överläggningar ledde till att SAF år 1979 antog sitt lönepolitiska program *Rättvis lönepolitik*. Dokumentet var avsett för interna diskussioner. Pro-

grammets bärande tanke var att man försökte bestämma de marknadsmässiga behoven för att därefter anpassa löner och löneskillnader till dem. *Rättvis lönepolitik* innehöll inte färdiga lösningar angående den framtida lönepolitiken. Den utgjorde dock ett klart steg på väg mot en mer decentraliserad och marknadsanpassad lönebildning.²

Förutsättningarna förändrades i och med den stora konflikten 1980. Argumentet om arbetsfreden bortföll. Den 13–14 november 1980 hade SAF:s styrelse en stor och viktig diskussion angående den framtida lönebildningen. Det visade sig att det först och främst var Verkstadsföreningens representanter, med dess ordförande Pehr G. Gyllenhammar, som drev frågan om decentraliseringen hårdast. de viktigaste argumenten för förbundsvisa förhandlingar rörde produktivitet och rationaliseringar. Majoriteten av ledamöter pläderade för samordnade löneförhandlingar under den framtida avtalsrörelsen. Man påpekade att det var kostnaderna som var det viktigaste för delägarna, inte nivån på vilken löneförhandlingar fördes.³

Frågan tillspetsades under 1981. Den avgörande diskussionen skedde den 20 november samma år. SAF:s vd Olof Ljunggren presenterade läget i utredningen *Avtal-83* där olika förhandlingssystem avvägdes. Ordet lämnades fritt till styrelsens ledamöter. En efter en avvisade SAF:s inflytelserika direktörer decentraliserade förhandlingar. Handels Arbetsgivareorganisations representant Carl Erik Hedlund försvarade HAO:s ställning med att det mot bakgrund av LO och SAP:s förslag om löntagarfonder var viktigt att SAF kunde bevara sin styrka. Därför avstyrkte han en återgång till förbundsvisa förhandlingar. Curt

Nicolin gick i försvar för Verkstadsföreningen. Tonen var mycket emotionell. Olof Ljunggren försökte rikta uppmärksamheten mot löntagarfondsfrågan. Hur kom en förändring av förhandlingsformerna att påverka löntagarfondsdebatten?

Skogs- och Lantarbetsgivareförbundets Johan Curman som småningom blev den starkaste motståndaren till Gyllenhammars linje gav ett klart besked. Inga andra aktiviteter borde störa SAF:s strävanden i löntagarfondsfrågan: "Enligt min mening bör vi satsa allt på fondfrågan och avvakta med förhandlingsformerna." Gyllenhammars försvar gentemot styrelsen var mycket hårt: "Jag är inte säker på att vi har en gemensam målsättning. Dagens diskussion kan ses som ett tecken", summerade han. Det första steget mot decentralisering måste tas. Skillnaderna mellan branscherna var mycket stora. Företagen behövde en egen löneutveckling och en anpassning till de egna villkoren. Det var alltså företagsvisa förhandlingar, inte förbundsvisa, som skulle komma att gälla i det långa perspektivet. Men detta var inte allt. Gyllenhammar krävde att SAF:s stadgar förändrades. Enligt förslaget berövades SAF rätt att föra förhandlingar. Allt detta innebar att SAF:s roll skulle komma att förändras. Det skulle agera mera som en strategisk organisation medan förbunden och företagen själva kom att driva förhandlingarna. Inte ens Curt Nicolin kunde dölja sin förvåning: "Vi måste hitta en formel som låter oss ha kvar styrkan i att agera centraliserat." Frågan skickades till en fortsatt utredning.⁴

I SAF:s arbetsutskott dolde man inte oron över hur decentraliseringen och stadgarnas förändring kom att påverka löntagarfondsfrågan och, ännu viktigare, SAF som organisation. Praktiskt taget alla ledamöter talade om sin förvir-

Den 4/12 1993 protesterade hela 125 000 personer mot löntagarfonderna i en av de största demonstrationerna i Sveriges historia. Det är dock en förenkling att säga att det var fonderna som ledde till den svenska modellens upplösning.

ring i Curt Nicolins och Pehr Gyllenhammars frånvaro. Olof Ljunggren framförde att ett uttalat syfte bakom förbundsvisa förhandlingar var försöket med att desarmera LO. Tappade det sin position som förhandlingsorganisation, skulle detta återspeglas i övriga frågor. Man måste dock vara på det klara med att decentraliseringen också innebar en försvagning av SAF som organisation. Direktörerna Nils Holgerson och Karl-Erik Önnesjö instämde. Den siste poängterade att man handskades med dynamit: "Frågan om förändring av SAF:s stadgar med förbud för SAF att förhandla är innerst en fråga om avveckling. SAF är såsom icke förhandlande organisation totalt ointressant."⁵

Det var således Verkstadsföreningens representanter som tog initiativet och genomförde decentraliseringen mot de övriga förbundens vilja. Fackföreningsrörelsens radikalisering och löntagarförelslaget återopades av både anhängare och motståndare till förändringar. Orsaken bakom de svenska verkstadsföretagens agerande bör alltså förklaras med deras

konkreta ekonomiska situation under 1970- och början av 1980-talen.

Efter diskussionen den 19–20 november 1981 var decentraliserade förhandlingar oundvikliga. Någon riktig kompromiss var inte möjlig, och SAF:s samtliga förbund fick acceptera Verkstadsföreningens beslut. Ett antal diskussioner ägde rum under 1982 och början av 1983. I synnerhet var diskussionen om stadgeändring mycket laddad. Alla förbund var emot VF:s förslag. Curt Nicolin gick i linje med Gyllenhammar, och SAF:s ideologiska roll började poängteras allt hårdare. Den solidariska lönepolitiken måste brytas, påpekade man. Det formella beslutet om förändrade stadgar blev trots det enhälligt.⁶

De första förbundsvisa förhandlingarna hölls 1983. Uppgörelserna var dyra men Verkstadsföreningen löste sina branschspecifika löneproblem. SAF:s övriga förbund ändrade så småningom sin ställning och började uttala sig positivt om den genomförda förändringen.⁷ Det avgörande steget på väg mot avveckling av den svenska förhandlingsmodellen

hade tagits. Processen pågick vidare under 1980-talet när SAF periodvis återkom i större eller mindre utsträckning till centraliserade förhandlingar för att den 2 februari 1990 fatta det slutliga beslutet om att SAF inte längre skulle förhandla om löner på LO-området.

.....
ILJA VIKTOROV är doktorand vid Ekonomisk-historiska institutionen, Stockholms universitet. Hans kommande avhandling handlar om hur LO, SAP och SAF hantlade löntagarförelslaget under massproduktionssamballets kris i Sverige.

Noter

- 1 Föreningen Stockholms Företagsminnen. Svenska arbetsgivareföreningens arkiv (SAF). Styrelseprotokoll med bilagor. 22 september 1977. A3A. Vol. 77.
- 2 SAF. Rättsvis lönepolitik. Underlag för intern diskussion om ett lönepolitiskt program. 1979-02-08. Handlingar till arbetsutskottet. A4B. Vol. 30.
- 3 SAF. Styrelsepr. 13–14 november 1980. A3A. Vol. 80.
- 4 SAF. Styrelsepr. 19 och 20 november 1981. A3A. Vol. 81.
- 5 SAF. Diskussion under Arbetsutskottet sammanträde 17 december 1981. Protokoll. Handlingar till arbetsutskottet. A4B. Vol. 36.
- 6 SAF. Styrelsepr. 15 april 1982. A3A. Vol. 82.
- 7 SAF. Minnesanteckningar från ledningsgruppen. 31 januari 1982. A5B. Vol. 11; SAF. Styrelse. 23 juni 1982. A3A. Vol. 81.

Lantbruksorganisationernas historia

LRF leder sin historia tillbaka till två ganska olika lantbruksorganisationer som bildades i början av 1900-talet, men även till 1800-talets mejeriföreningar. | REINE RYDÉN

LANTBRUKARNAS RIKSFÖRBUND såg dagens ljus vid en konstituerande stämma den 10–11 november 1970. Det första numret av den nya tidningen *Land* kom ut i januari 1971. Vid den tiden genomgick det svenska samhället en strukturomvandling av gigantiska mått. Flyttlasen gick i strida strömmar från norr till söder och från landsbygden till städerna. Bönderna var hårt pressade av rationaliseringskrav och av en jordbrukspolitik de uppfattade som direkt fientlig. I denna situation valde de att samla krafter genom att slå ihop sina organisationer.

Den ena av de bondeorganisationer som gick samman var *Riksförbundet Landsbygdens Folk* (RLF). Dess tillkomst kan dateras till mars 1929, ett drygt halvår innan den stora ekonomiska krisen bröt ut. Initiativtagarna till RLF var eniga om att något måste göras, men vilken strategi de borde välja var långt ifrån självklar. Organisationen bildades med arbetarnas fackföreningar som förebild och med målet att ”tillvarata de ekonomiska och sociala intressena hos landsbygdens folk”. Den andra organisationen var *Sveriges Lantbruksförbund* (SL). Det hade bildats i februari 1917, då med namnet *Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap* (SAL). Den primära orsaken till detta initiativ var första världskriget och den statliga krispolitik som följde i livsmedelsbristens spår: maximipriser, exportförbud och skördebeslag. SAL:s syfte den första tiden var att bevaka jordbruksnäringens och framför allt storjordbrukarnas intressen.

LRF:s historia går emellertid mycket längre tillbaka än så. Den börjar med lantbrukskooperationen, som fick sitt genombrott på 1890-talet efter en trevande start omkring trettio år tidigare. Vid sekelskiftet fanns över 400 mejeriföreningar i Sverige och antalet fortsatte att stiga. Under 1900-talets första årtionde tillkom nästan tusen lantmannaföreningar. De ägnade sig åt inköp av konstgödning och kraftfoder, insatsvaror som de flesta bönder började använda den här tiden. Särskilt mejeriföreningarna utgjorde en hörnsten i det stora organisationsbygge som inleddes i början av 1930-talet.

Fripassagerarproblemet

Böndernas organisationsuppbyggnad under trettioalets ekonomiska kris är lättare att förstå om man beaktar skillnaden mellan de två organisationstyperna. Kooperativa föreningar agerar på marknaden, antingen genom försäljning av medlemmarnas produkter eller genom inköp av varor som medlemmarna behöver. Intresseorganisationer ägnar sig däremot inte åt affärsverksamhet. Deras främsta uppgift är att bevaka medlemsgruppens ekonomiska intressen, särskilt i förhållande till statsmakterna. I princip är organisationernas syften klart åtskilda, även om medlemmarna ofta är de samma.

Skillnaderna mellan de båda organisationstyperna hade avgörande betydelse för deras förmåga att värva

medlemmar. Det kan förklaras med ett begrepp som kallas *fripassagerarproblemet*. För att en grupp individer som de svenska jordbrukarna skall gå samman i en organisation räcker det inte att de har gemensamma intressen. Intresseorganisationerna SAL och RLF krävde medlemsavgift, men hade inte många konkreta fördelar att erbjuda medlemmarna. Dessutom skulle även icke-medlemmar gynnas om organisationerna lyckades i sitt syfte att förbättra målgruppens ekonomiska villkor. Därför föredrog flertalet att stå utanför och avvakta med att bli medlemmar.

Lantbrukskooperationen led inte av fripassagerarproblemet i lika hög grad som intresseorganisationerna. Den enskilde medlemmen fick nämligen vissa direkta ekonomiska fördelar, exempelvis bättre priser och säkra leveransvillkor. Dessutom var de kooperativa föreningarna inte vinstdrivande, utan eventuella överskott återfördes till delägarna.

I Sverige fanns det alltså en relativt omfattande lantbrukskooperation redan innan SAL och RLF framträdde på scenen. I flera andra länder var det intresseorganisationerna som var först på plats. Ofta startade de olika former av kooperativ verksamhet för att få tillgång till konkreta förmåner att erbjuda medlemmarna. I Sverige blev det i stället en av intresseorganisationerna som tog kontrollen över Kooperationen.

Relationen till staten

År 1929 beslutade SAL om en omorganisation och blev därmed en paraplyorganisation för den splittrade lantbrukskooperationen. SAL hade

RLF arrangerade många mässor och jordbruksdagar. Här informerar Maj Thermaenius-Göransson Luleås husmödrar om ägg och fågel på Expo i Malmö 1960.

goda politiska kontakter, men antalet medlemmar uppgick endast till några tusen. Nu fick organisationen en mycket bredare medlemsbas än tidigare. Det reformerade SAL blev spindeln i det organisationsnät som byggdes upp under trettioalets lopp.

Grundorsaken till den ekonomiska krisen på jordbruksområdet var överproduktion. Följden blev kraftigt fallande priser, vilket drabbade bönderna hårt. Den svenska statens krispolitik bestod dels av marknadsregleringar för olika varor, dels av en satsning på lantbrukskooperationen. Genom att bönderna själva via sina ekonomiska föreningar tog kontroll över marknaden skulle den negativa prisutvecklingen vändas. SAL byggde upp en rad riksorganisationer för olika branscher, exempelvis *Svenska mejeriernas riksförening* [nuvarande Svensk Mjölk] och *Sveriges Slakteriförbund* [nuvarande Swedish Meats]. Med hjälp av statliga bidrag bedrev man systematiska värvningskampanjer och fick så gott som samtliga svenska bönder att ansluta sig till föreningarna.

Statsmakterna stödde även lantbrukskooperationen genom gynnsam lagstiftning. *Mjölkregeringen*, som infördes 1932, gav Svenska mejeriernas riksförening rätt att inkassera en mjölkavgift av alla leverantörer. För oorganiserade bönder var betalningen av avgiften en krånglig procedur som man kunde undkomma genom att bli medlem i mejeriföreningen. 1939 års *mejeristadga* tvingade många små privatmejerier att lägga ned, eftersom de inte hade råd med de ombyggnader som krävdes för att klara de hygieniska kraven. Samma år satte en lag om obligatorisk pastörisering stopp för direktleveranser av mjölk till konsumenterna. *Lantsmörsförordningen* 1940 begränsade möjligheterna att sälja hemtillverkat smör. Även Slakteriförbundet fick statlig draghjälp i form av hygieniska normer som försvärade för små privatslaktare.

RLF:s strategi

RLF talade mycket om att med "fackliga kampåtgärder" försvara böndernas ekonomiska intressen och pressa upp priserna på jordbruksvaror. Sådana åt-

Ett viktigt arbete för RLF var att försöka förmå den nya generationen att stanna i jordbruket istället för att försöka finna lyckan i staden. Reklamaffisch från 1938.

gärder förutsatte emellertid enighet och bred anslutning för att fungera och RLF led svårt av fripassagerarproblemet. Den lösning man kom fram till var att bygga upp ett samarbete mellan RLF och de lokala mejeri- och slakteriföreningarna.

RLF:s lokalavdelningar hjälpte till med medlemsvärvningen åt mejeri- och slakteriföreningarna och inpräntade att varje svensk bonde självklart också måste tillhöra RLF. Många mejeriföreningar tackade för hjälpen genom att inkassera RLF:s medlemsavgifter via avdrag direkt från betalningen för mjölken. Mot bönder som vägrade gå med i de kooperativa föreningarna utvecklade RLF en rik flora av blockadaktioner.

Trots ansträngningarna gick RLF:s medlemstillväxt betydligt långsammare än Kooperationens. RLF framställde sig som talesman för den samlade svenska jordbrukarkåren, men dessa anspråk stämde inte överens med verkligheten. Situationen förändrades när andra världskriget bröt ut.

Under kriget drabbades Sverige av livsmedelsbrist och risken för kraftiga prishöjningar var överhängande. Regeringen inledde därför förhandlingar om livsmedelspriserna med RLF och Sveriges Lantbruksförbund (SAL:s namnbyte ägde rum 1940). RLF:s förhållande till den lokala lantbrukskooperationen var tämligen gott redan före kriget, men på central nivå hade relationen till SAL/SL periodvis varit ansträngd. Förhandlingarna tvingade fram ett samarbete som efterhand blev allt tätare.

I samband med prisförhandlingarna de följande åren förekom det från RLF-håll upprepade gånger förtäckta hot. Om bönderna inte fick bättre betalt skulle de inte ställa upp för landet och producera tillräckligt med livsmedel. På det sättet fick man faktiskt igenom vissa prishöjningar. Förhandlingsspelet var tidvis dramatiskt och RLF fick mycket publicitet. Organisationen kunde nu peka på tydliga resultat. Samtidigt genomförde lokalavdelningarna intensiva värvningskampanjer och under loppet av fem år fördubblades medlemsantalet.

Den förhandlingsordning som uppstod under kriget permanentades

under efterkrigstiden. I den statliga Jordbruksnämndens hägn fördes regelbundet förhandlingar mellan å ena sidan RLF och SL och å andra sidan en konsumentdelegation med företrädare för KF, LO och TCO.

Rollförändringar

De svenska bondeorganisationerna var som störst vid mitten av 1950-talet. RLF hade då omkring 200 000 medlemmar och mejeriföreningarna 270 000. Därefter sjönk antalet stadigt i takt med det minskande antalet bönder, men organisationerna fortsatte att utgöra en maktfaktor i det svenska samhället.

Det var två organisationer med samma medlemskår, men helt olika struktur, som gick samman och bildade LRF. RLF kan beskrivas som en folkrörelse med många små lokalavdelningar och böndernas "fackliga" intressen på dagordningen. SL var en samlingsorganisation för en alltmer storskalig och centraliserad affärsverksamhet. I den nya organisationen fanns både de gamla lokalavdelningarna och de kooperativa föreningarna kvar, men under en gemensam central ledning.

Under 1980-talet höjdes allt fler kritiska röster mot LRF:s starka inflytande. Det invecklade regleringssystemet och lantbrukskooperationens monopolliknande ställning på marknaden gavs skulden för de höga matpriserna i Sverige. Avreglering och konkurrens blev honnörsord. 1990 avskaffades förhandlingssystemet och på det fackliga området förvandlades LRF till en mer renodlad lobbyorganisation. Medlemskapet i EU fem år senare förändrade förutsättningarna även för den affärsdrivande delen. Lantbrukskooperationens företagsjättar måste nu agera på en marknad som är mer öppen för konkurrens än på många årtionden.

.....
REINE RYDÉN *är fil.dr i historia, verksam vid Uppsala universitet. Han disputerade 1998 med "Att åka snålskjuts är icke bederligt": De svenska jordbrukarnas organisationsprocess 1880–1947" och är nu aktuell med boken "Marknaden, mjölk och politiken".*

**BEVARA ungdomen ÅT DET
SVENSKA JORDBRUKET!**

SAMVERKAN i RLF
**GER STYRKA, ENIGHET,
FÖRBÄTTRAD EKONOMI!**

Företags- och organisationsmedlemmar

SEPTEMBER 2005

ABA of Sweden
AGA
Agria Djurförsäkring
Ahlbins Patentbyrå
Akzo Nobel
Alecta
Alfa Laval
ALMEGA
ALMI Företagspartners Stockholm
AP-fastigheter
Apoteket
Astra Zeneca
Barnens Bokklubb
Bastling & Isaksson AB, Advokaterna
Beck & Sons Bokbinderi
AB Wilhelm Becker
BEEP
Berghs Förlag
Beslutsmodeller
Bokbinderimästareföreningen i Stockholm
Stiftelsen Bokbranschens Understöds-
och Utbildningsfond
Bonnierföretagen
Brandkontoret
Busslink i Sverige
Carl Lamm AB
Carlsberg Sverige
Stiftelsen H T Cedergrens Uppfostringsfond
Advokatfirman Cederquist KB
Chefsekreterarna Stockholms
Christenson AB, Advokat
Dometic
Ekhagastiftelsen
Electrolux
Elekta
ELFA
Telefon AB LM Ericsson
Esselte
FABEGE
Familjebostäder
FAR
FAR FÖRLAG AB
Farmacihistoriska Sällskapet
FERA Ljuskultur
Flood Advokatbyrå
Flygarbetsgivarna
Flygtekniska Föreningen
FR i Stockholms län AB
C E Fritzes
Fylgia AB, Advokatfirman
Färg- och Lacktekniska Föreningen
Föreningen Sveriges Skeppsklarerare
Föreningsarkiven i Stockholms län
Föreningssparbanken
Giertta AB, Silversmeden
Grafiska Företagen
Grand Hotel Holdings AB
Graphium Norstedts Tryckeri AB
Gröna Lunds Tivoli
Hald & Tesch Brand
Hamilton & Co Advokatbyrå
Handelsbanken
Petrus och Augusta Hedlunds stiftelse
Heidelberg Sverige
Henkel Norden
Hufvudstaden AB
Advokatfirma Häggglund & Ramm-
Ericsson KB
Hökerberg & Söderqvist Advokatbyrå
Lars Hökerberg Förlag
ICA

IFU Utbildnings AB
Informationsförlaget Heimdahls
Institutet för värdering av fastigheter
JCDecaux Sverige AB
Jernhusen AB
John Mattson Fastighets AB
Juridiska Biblioteket
Järnhandels Intresseförening
Kinnevik, Industriförvaltnings AB
Konstnärernas Riksorganisation
Kontorstekniska föreningen
Kooperativa Institutet
Kraft Sverige
Landshypotek
Lantbrukarnas Riksförbund LRF
Lantmännen
Fastighets AB Linco
Lindahl HB, Advokatfirman
Lindberg & Saxon HB, Advokatfirma
Sten Lindskog Advokatbyrå HB
Livsmedelsföretagen
Lokaltidningarna Mitt i Stockholm AB
Ivar Lundh & Co
Länsförsäkringar Stockholm
Länsförsäkringsbolagens AB
Magnusson & Wallin Advokatbyrå
Mannheimer Swartling Advokatbyrå
Marieberg's Arkivbyrå
Markaryds kommun, Centralarkivet
Martin Olsson HAB
Metallgruppen MEGAB
MQ/Jaller Klädcenter AB
NCC
Nordea
Advokatfirma Nordia KB
Nordiska Kompaniet
Nordstiernan
Nordia KB, Advokatfirma
P A Norstedt & Söner
Nova AB, Advokatfirman
Nya Sällskapet
Nynäshamns Ångbryggeri,
Intresseförening
Nynäs Petroleum
Näringslivets Informations-
konsult Sören Karlsson AB
Odhner & Co Belysning
Osram
Packhuslagret
Pedersen, Advokatfirman Hans
Plåtslageriernas Riksförbund
Pocketshop
Primus
Procordias Pensionsstiftelse
Procordias Pensionsstiftelse II
Rekolid
Roth, Advokatbyrå Peter
Sackemark AB, Advokatfirma
Salus Ansvar
Sand & Grus AB Jehander
Sandrew Metronome AB
Scandinavian Airlines System (SAS)
SBAB
Schering-Plough
SEB
Setterwalls Advokatbyrå
Schneider-företagen AB
Sirius International Insurance Corp.
SITA
Skandia
Skanska

Skogsindustrierna
Skolfastigheter i Stockholm AB
Skärgårdens Trafikantförening
Sollentuna Kommun
Sparinstitutens Pensionskassa
Spendrups
Spårvägens Idrottsförening
Sthlms Bleck & Plåtslagarmästareförening
Stockholm Globe Arena
Stockholm Saltsjön
Stockholms Handelskammare
Stockholms Hantverksförening
Stockholms Jernkramhandlareförening
Stockholms Läns Hemslöjdsförening
Stockholms Näringslivskontor
Stockholms Stadsmission
Stockholmssmässan
Stokab
Stoseb, Stor-Stockholms Energi AB
Strandberg & Co, Advokatfirma
Strömma Turism & Sjöfart AB
Svala & Söderlund Hovmusikhandel
Svensk Energi
Svensk Filmindustri
Svensk Form
Svensk Handel
Svensk Industriförening
Svensk Pantbeläning
Svenska Bankföreningen
Svenska Bryggareföreningen
Svenska Filmklubben
Svensk Handelstidning Justitia AB
Svensk-Thailändska Föreningen
Svenska Hundskyddsföreningen
Svenska kyrkans Församlingsförbund
Svenska Spel
Svenska Trävaruproducenter
Svenska Uppfinnareföreningen
Svenskt Näringsliv
Sveriges Advokatsamfund
Sveriges Aktiesparares Riksförbund
Sveriges Försäkringsförbund
Sveriges Hembygdsförbund
Sveriges Möbelindustriförbund
Sveriges Skeppsmäklare
Sveriges Trähusfabrikanter
Systembolaget
SYVAB, Sydvästra Stockholmsregionens
Va-Verks AB
Sägverkens Riksförbund
Sällsk. för Folkundervisningens Befrämjande
Sällskapet Järn, Maskin, Metall
Teknikföretagen
Tendorf, Advokatfirma Thomas
J H Tidbeck AB
Timbro
Tore Ulff
Trygg Hansa
Trygghetsfonden
Twilfit
Unilever Sverige
Vattenfall
Veteranklubben Alfa
B. Wahlströms Bokförlag
Tekn. Dr. Marcus Wallenbergs Stiftelse
Ung Företagsamhet
Wennerholm & Öhman KB,
Advokatfirma
Widell AB, Advokat Anna Stina
AB P Wikström J:or
Åhléns

Om föreningen

Föreningen Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria är världens största centrum för näringslivshistoria. Bakom bildandet 1974 stod Stockholms Stad, Stockholms Handelskammare samt enskilda företag. Från början låg fokus på Stockholmsregionen, men idag finns företag och organisationer från hela Sverige och utlandet bland medlemmarna.

Vårt syfte är att bevara och presentera näringslivets historia. Bevarandet innebär att vi hjälper företag och organisationer att säkerställa historiskt intressant material och ser till att det bevaras på bästa sätt. Presentation innebär att vi hjälper våra medlemmar att använda sin historia i olika former, internt och externt. Vi projektleder och genomför researchuppdrag, böcker, utställningar, webb- och multimediamaterial med mera.

En annan viktig uppgift är att bistå forskare, skolor och allmänhet med research och kunskaper.

Idag förvaltar Föreningen Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria mer än 45 000 hyllmeter historiskt material, cirka tre miljoner fotografier, 500 000 ritningar och runt 10 000 föremål. Mer än 4 000 företag repre-

senterar alla storlekar och branscher. Materialet sträcker sig från 1700-talet fram till idag. Förutom medlemsföretagens samlingar ingår även arkiv från företag som upphört med sin verksamhet. Deponerande företag förblir ägare till sitt material och har full kontroll över användningen.

Föreningen Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria är en obunden, ideell förening och till största delen självfinansierande. Vår årsstämma, där enskilda medlemmar och företagsmedlemmar deltar, är högsta beslutande organ och utser styrelse.

Enligt årsmötesbeslut byter Föreningen Stockholms Företagsminnen namn till *Centrum för Näringslivshistoria*. Namnbytet skall vara fullt genomfört vid årsskiftet. Det gamla namnet kommer dock att användas till en nystartad lokalförening.

Vi ger ut tidskriften *Företagsminnen* 4 gånger per år samt *Hågkomster*, en serie med källskrifter. Medlemmar i föreningen får samtliga publikationer utan extra kostnader.

Sedan starten 1974 har Företagsminnens styrelse beställt av representanter för både näringsliv och forskning. Vid detta nummers utgivande har styrelsen följande ledamöter och suppleanter:

ROLF ÅBJÖRNSSON
Ordförande
Setterwalls Advokatbyrå

LARS ÖSTERLIND
Vice ordförande
Stockholms Hantverksförening

BO DAMBERG
Sandrew Metronome AB

BO EKENGREN
P A Norstedt & Söner

ULRICA FRANZÉN
Södersjukhuset

HANS DE GEER
Idé&Norm Hans De Geer AB

SUSAN GÖHLIN

BJÖRN JORDELL
Stockholms Stadsarkiv

ANDERS HALLGREN
ICA-handlarnas Förbund

STURE PERSSON
Stockholms Handelskammare

KLAS RÅSÄTER
Råsäter Rådgivare AB

WALTER SKÖLDEFORS

BERIT SVEDBERG
Stockholms Stadsmuseum

HANS G. SVENSSON
Skandia

ANN-KRISTIN WESTERBERG
AB Svensk Filmindustri

Kontaktinformation

Adress

Föreningen Stockholms Företagsminnen/Centrum för Näringslivshistoria
Grindstuvägen 48-50, 167 33 Bromma

Öppettider

Reception och växel

09.00-11.30

12.30-16.00

Besök enligt överenskommelse.

Telefon, och fax

Växel 08-634 99 00

Fax 08-634 99 35

E-post

info@foretagsminnen.se

Webbplatser

www.foretagsminnen.se

www.naringslivshistoria.se

Vd, Alexander Husebye, 08-634 99 14
alexander.husebye@foretagsminnen.se

Chef, forskningssekretariat
Per Dahl, 08-634 99 13
per.dahl@foretagsminnen.se

Tidskriften Företagsminnens redaktör
Edward Blom, 08-634 99 29
edward.blom@foretagsminnen.se

Libérez-vous

NE SOYEZ PLUS
L'ESCLAVE
DE VOS VACHES

Grâce à
LA MACHINE A TRAIRE

ALFA-LAVAL

LA TRAITE IDÉALE

